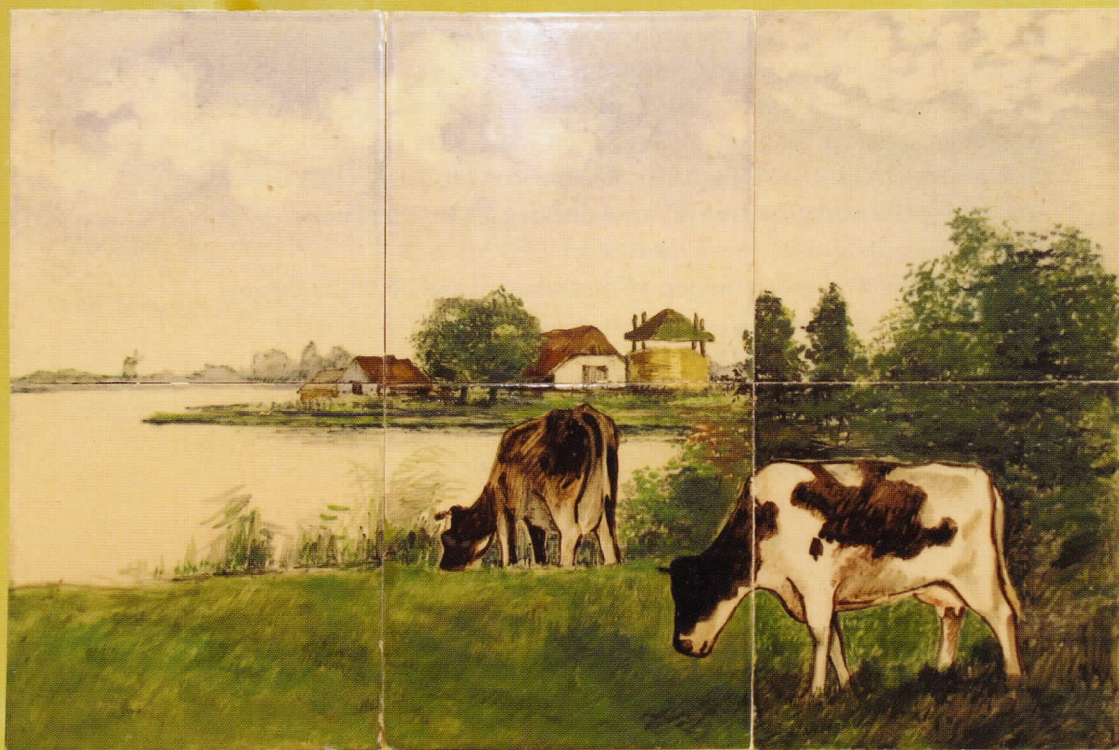

Proeven van Zoetermeerse Zuivel

Jan van der Velde

Historisch Genootschap Oud Soetermeer
Gemeente Zoetermeer

Contact

't Oude Huis, Dorpsstraat 7, 2712 AB
Zoetermeer, tel. (079) 319 06 83
www.oudsoetermeer.nl
info@oudsoetermeer.nl

't Seghen Waert is een uitgave van
het Historisch Genootschap Oud Soetermeer
ISSN: 1384-7260

Bestuur

dhr. P.P. van Puffelen, voorzitter, voorzitter@oudsoetermeer.nl, tel. 06 55813828
dhr. R.M. A. Krul, secretaris, secretaris@oudsoetermeer.nl, tel. (079) 321 07 32
dhr. L. Vlastra, penningmeester, penningmeester@oudsoetermeer.nl, tel. 06 26090299
dhr. F.J. van Spelde (A.W.Z.), mw. A. de Ruiter-Bouman (G.W.Z.), mw. E. W. M. van Adrichem
(Activiteitencie), dhr. P. van Daal (I.S.V.), dhr. R. Grootveld, dhr. A. C. J. Vermeulen

Archeologische werkgroep (werkavond dinsdag 20.30-22.00 uur)

dhr. F.J. van Spelde, awz@oudsoetermeer.nl, tel. (079) 361 31 28

Genealogische werkgroep (inloop 1e maandag/maand 20.00-22.00 uur)

mw. M.E. Vijverberg-Kalkema, gwz@oudsoetermeer.nl, tel. (079) 331 65 52

Werkgroep Bewegend Beeld en Geluid

dhr. G. van Doornen, wbbg@oudsoetermeer.nl, tel. (079) 319 01 19

Interviewgroep Sprekend Verleden

dhr. E.W. van den Burg, isv@oudsoetermeer.nl, tel. (079) 316 48 58

Commissie Historisch Erfgoed

dhr. J. van der Velde, che@oudsoetermeer.nl

Commissie Collectie en Archief (open woensdag 14.00-17.00 uur)

dhr. R. Grootveld, collectie@oudsoetermeer.nl, tel. (079) 316 56 54

Activiteitencommissie

mw. E.W.M. van Adrichem, activiteitencommissie@oudsoetermeer.nl, tel. (079) 331 01 73

Leesgroep Lastige Letters

dhr. R. Tousain, paleografie@oudsoetermeer.nl, tel. (079) 316 56 54

Redactie

dhr. P. Drapers, dhr. R. Tousain, dhr. A. C. J. Vermeulen, dhr. R. Grootveld
redactie@oudsoetermeer.nl

Ledenadministratie

dhr. D. de Kler, ledenadministratie@oudsoetermeer.nl, tel. (079) 331 58 28

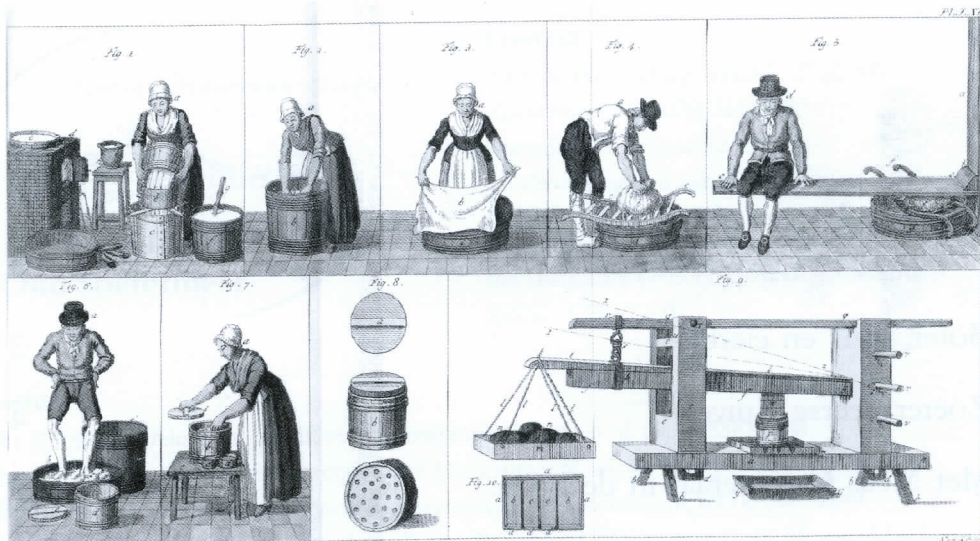
Contributie

Lidmaatschap Euro 15,— per jaar, gezins- of jeugdlidmaatschap Euro 7,50
bankrekening 3426901 t.n.v. HGOS
Giften graag op bankrekening 4894624 t.n.v. HGOS

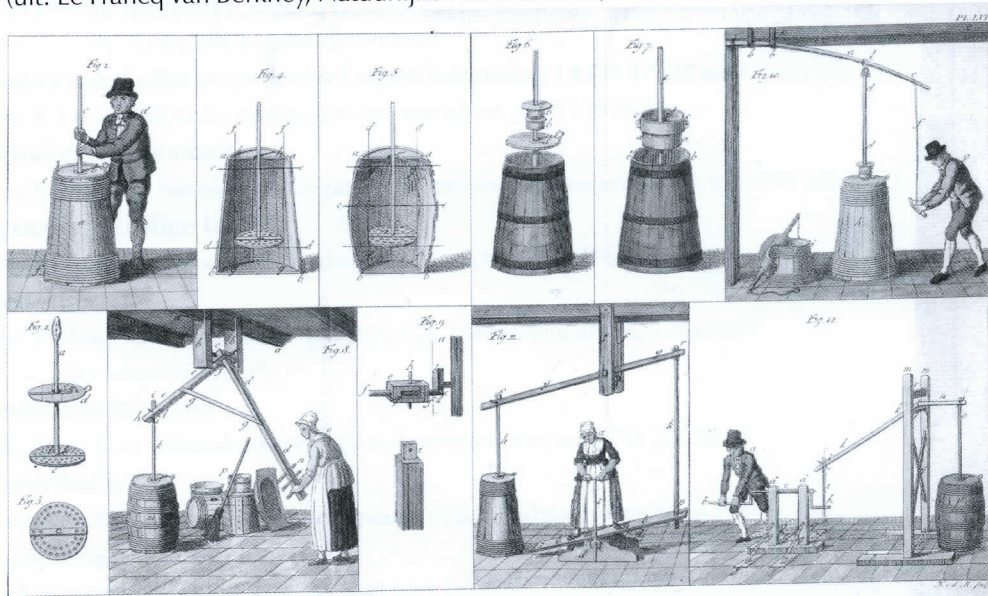
Inhoud

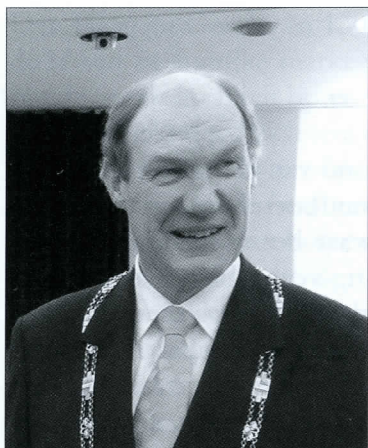
Boter, kaas en eieren	3
Zoetermeerse Zuivel	4
Met Mees Cammeraat in de boter	29
Bronnen en literatuur	39
Bijlage: de rundveestapel	42
De Zoetermeerse Zuivel Fietsroute	44

Boven: Het maken van komijn kaas: melk wordt verwarmd, stremsel erbij gedaan en na roeren gaat het stollen. Het stolsel wordt gekneed in de wringkuip, waarna het in een kaas- of wringdoek gaat en vervolgens wordt uitgewrongen. In een tobbe trapt de boer het met gewassen blote voeten tot een vaste massa, waarna het met komijnzaad gemengd in een kaasvorm gaat en een paar uur wordt geperst. Na zouten en wassen wordt de kaas dagelijks gekeerd totdat het de gewenste droogte heeft.

Onder: Het maken van boter. Door het karnen stollen de boterdelen. Rond 1800 kon dat in een ouderwetse toelopende karnton worden gedaan door een stok –met daaraan een schijf met gaten- op en neer te bewegen.
(uit: Le Francq van Berkhey, Natuurlijke Historie 1811).

Boter, kaas en eieren

Ook in september 2010 wordt de inmiddels traditionele Monumentendag gehouden. Normaal staan gebouwen met een monumentale achtergrond centraal maar dit jaar is gekozen voor de economische bedrijvigheid die Zoetermeer tientallen jaren heeft gedomineerd. Zoetermeer en

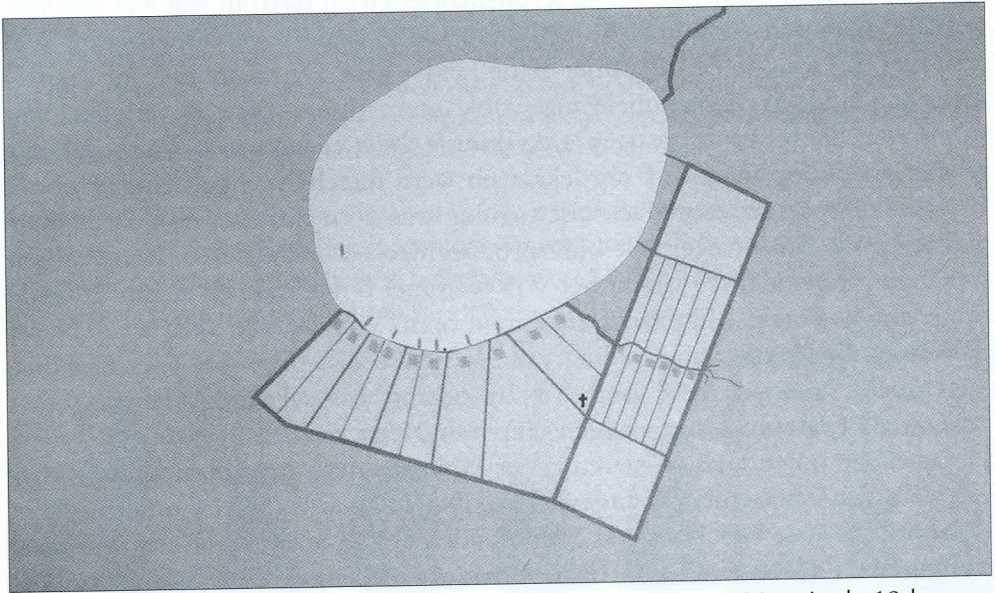
zuivel zijn een twee-eenheid. Voor de eieren moet je weliswaar elders zijn maar kaas en vooral boter hebben Zoetermeer lange tijd een gedegen reputatie gegeven. Zuivel behoort tot de eerste levensbehoeften en daarom was het ook een stabiele bron van economische activiteit. Onze kaas is wereldberoemd. Wie kent niet de Goudse, de Edammer en de Leidse kaas. De roomboter uit Zoetermeer had landelijke bekendheid maar ook internationaal door de smokkel van roomboter die tot in de zestiger jaren duurde. Niet alleen was onze roomboter relatief goedkoop maar ook erg lekker en werd terecht veel geroemd. Hoewel Brinkers de meest succesvolle onderneming was door de boter en ook de margarine, kende Zoetermeer vele boterproducenten en –handelaren. Een van hen was mijn grootvader die vanuit het Wilsveen met boter, kaas en eieren de wijde omgeving bediende. Mijn vader en al mijn ooms volgden zijn voorbeeld. Naast de boter was ook de babyvoeding van Nutricia een begrip. Wie is er niet mee opgegroeid. Naast de vele soorten babyvoeding was de chocolademelk, beter bekend als Chocomel, het vlaggenschip van Nutricia.

Het spelletje boter, kaas en eieren is oer-Hollands maar het zou mij niet verbazen als het in Zoetermeer is uitgevonden. Dat zou een volgend monument zijn. Ik hoop dat deze brochure een goede bijdrage mag leveren tot een geslaagde Monumentendag 2010 waarbij de Zoetermeerse zuivel een nog mooiere plaats in ons geheugen krijgt.

Drs. J.B. Waaijer,
burgemeester

Zoetermeerse Zuivel

Zoetermeer ontstond rond het jaar 1000 aan de rand van een groot meer met zoet water 'Soetermeer'. Deze nieuwe woonplek van boeren en vissers lag zeker nog niet in een gebied met grazige weiden, waar het voor rundvee goed toeven zou zijn. Het gebied lag in een moerasachtig veengebied, met de duistere naam "die Wildernisse". Wij gaan ervan uit dat de vroegste nederzetting met de naam Zoetermeer ontstond in de buurt van het Woonhart. De eerste bewoners waren vrijwel zelfvoorzienend. Zij waren in die uitgestrekte wildernis immers op zichzelf aangewezen. Wij mogen aannemen dat zij al beschikten over koeien en hun eigen zuivel produceerden. Het zal niet om grote aantallen koeien zijn gegaan. Eén of twee per boerderij ligt voor de hand. Genoeg voor eigen gebruik.

Schets van de ontginning van Zoetermeer rond het Zoetermeerse Meer in de 12de eeuw. (reconstructie: B. Tuinstra)

Delft en Leiden

Aan het begin van de veertiende eeuw kwam daar langzaam verandering in. Sommige dorpen in Holland groeiden steeds verder uit tot ommuurde stadjes met markten. Daar konden boeren uit de omgeving hun producten afzetten. De Zoetermeerse boerderijen lagen in dat opzicht heel gunstig, op iets meer dan tien kilometer van de opkomende steden Delft en Leiden en nog iets verder

Den Haag en Gouda. In 1303 had Leiden waagrechten gekregen en werd daarvoor een belangrijke markt voor kaas. De Delftse markt stond vooral bekend om de goede kwaliteit boter. In de streek rond Leiden en Delft - waaronder dus Zoetermeer - deed zich iets opmerkelijks voor bij de zuivelproductie. Over het algemeen stond de productie van kaas voorop. Boter was doorgaans een nevenproduct bij de kaasbereiding. In diverse gebieden - zoals in Zoetermeer - was de productie van boter echter belangrijker dan die van kaas.

De eerste handeling die de melk daar onderging was het scheiden van de room en de rest van de melk, die ondermelk werd genoemd. De room werd gekarnd en tot boter verwerkt. Van de rest van de melk - minder vet - werd een magere kaas gemaakt, de Leidse kaas. Om de smaak wat op te vijzelen werd in latere eeuwen de kaas gemengd met komijn en soms kruidnagels. Door de droge afwerking was de Leidse kaas goed houdbaar en geschikt als proviand op zeeschepen en als exportproduct. De veehouderij was aan het begin van de zestiende eeuw overigens nog lang niet zo omvangrijk zoals nu. Gemiddeld hadden de boeren zo'n vier tot zes koeien.

Wij moeten ons wel bedenken dat - tot ver in de negentiende eeuw - kaas en boter luxeproducten waren. Doorgaans kochten alleen de welgestelden deze producten.

Zoetermeerse Meerpolder

Het zoetwatermeer vormde een toenemende bedreiging voor het omringende land. De oevers bestonden slechts uit modderig veen, waarvan door stormen telkens stukken werden weggeslagen. Door de spectaculaire economische groei aan het begin van de Hollandse Gouden Eeuw kwam er veel geld beschikbaar. Hiermee kon baanbrekend werk op het gebied van inpoldering worden verzet. Ook in Zoetermeer. Tussen 1614 en 1616 werd het meer drooggemalen. Het drooggelegde kalkarme land was nauwelijks geschikt voor akkerbouw, maar wel als land waar koeien ongestoord konden grazen. Hetgeen zij tot op de dag van vandaag doen.

Van Koe tot Melk

Koeien grazen gras en kunnen dat omzetten in melk. Daarvoor heeft de koe vier magen. De melk komt via spenen uit de uier. Het melken gebeurt tegenwoordig twee keer per dag, met een melkmachine. De melk wordt opgeslagen in een melktank en opgehaald met een tankwagen. Dan wordt meteen de kwaliteit gecontroleerd.

Boterdorp

In de nieuwe polder werd het vee vooral gehouden voor de boterbereiding. De nieuw gewonnen hectaren grasland droegen nog sterker bij aan de groeiende vermaardheid van Zoetermeer als boterdorp. Na de inpoldering 'leest men in elke beschrijving van Zoetermeer over de kwaliteit van de Zoetermeerse boter... De bekendheid van deze boter is ongetwijfeld bevorderd doordat in de zeventiende en achttiende eeuw vele rijke burgers uit de omliggende steden, maar vooral uit Den Haag, buitenplaatsen aan de Voorweg bouwden.' Aldus een historicus. De Hofstede Meerzicht aan de Voorweg, gebouwd in 1677, was zo'n buitenplaats.

Hofstede Meerzicht met de oprijlaan vanaf de Voorweg. (foto: A.J. Lepel)

Turfsteken

In die periode was de zuivelproductie echter niet de opvallendste economische activiteit in Zoetermeer. Dat was de productie van energie, in de vorm van turf. Met het turfsteken ontstonden echter steeds grotere plassen rond Zoetermeer. Het ging ten koste van de zuivelproductie. Visvangst en eendenjacht waren de resterende economische activiteiten. In de achttiende eeuw werden ook deze plassen drooggelegd. Soms kwam grond boven water waar alleen maar gras op wilde groeien. Heel geschikt om er koeien op te laten grazen. Vaker werd prima akkerland drooggelegd, geschikt voor het verbouwen van producten zoals graan, suikerbieten, aardappels en spruiten en zelfs vlas. De meeste boeren hadden

echter een gemengd bedrijf, met zowel akkerlandproducten als zuivelproducten. Dat was handig want de koeien deden zich, naast gras, tevens te goed aan het groenafval van het akkerland. De mogelijkheden in Zoetermeer om zuivel te produceren namen dus met elke inpoldering toe. In de loop der eeuwen steeg het aantal koeien per boerderij. In de twintigste eeuw had elk gemengd bedrijf wel zo'n twintig tot dertig koeien.

De negentiende eeuw

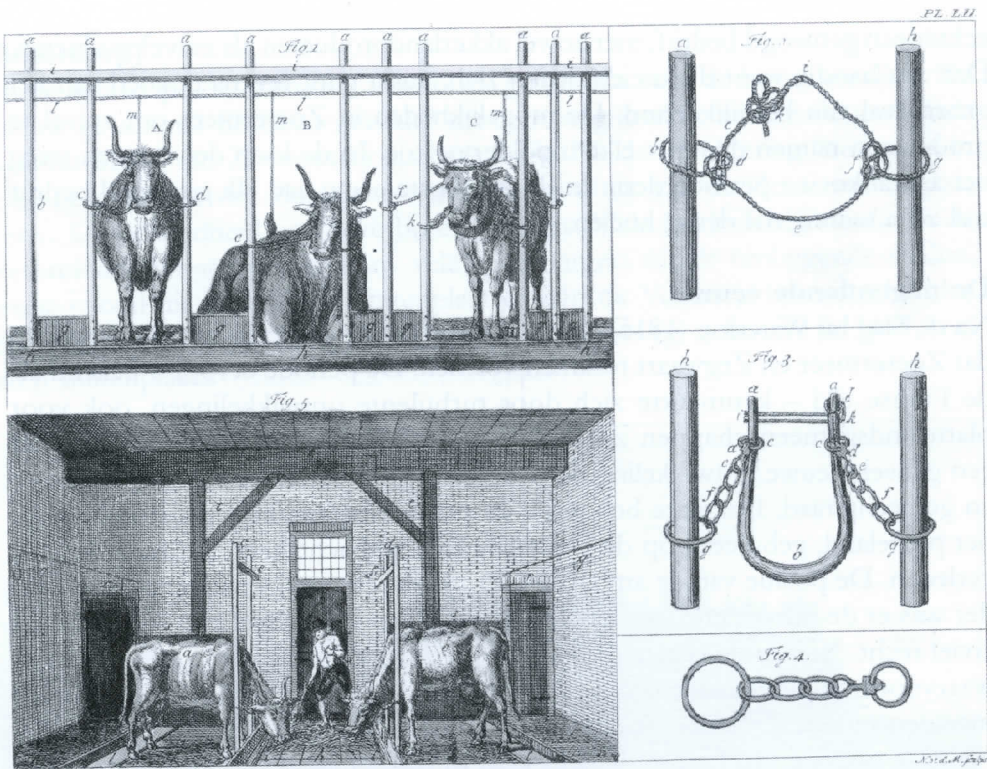
Na de Slag bij Waterloo (1815) wordt het een stuk rustiger in het tweelingdorp dat Zoetermeer en Zegwaart tezamen vormen. De periode ervoor – bekend als de Franse tijd – kenmerkte zich door turbulente ontwikkelingen, ook voor plattelandsgemeenschappen zoals Zoetermeer-Zegwaart. Er was sprake van een geheel nieuwe ontwikkeling door de groeiende betekenis van de gemeente en gemeenteraad. Daarmee behoorde de politiek-bestuurlijke constructie voor het platteland, gebaseerd op de positie van de ambachtsheer, definitief tot het verleden. De positie van de ambachtsheer verdween overigens niet geheel. Verder was er de introductie van landelijke wetten op het gebied van strafrecht en civiel recht. Niet in de laatste plaats waren er de militaire conflicten in Europa, waarvoor ook jongemannen uit Zoetermeer en Zegwaart verplicht door de gemeenten moesten worden geleverd.

Na deze periode van Franse dynamiek en onrust kabbelde het plattelandleven evenwel een stuk kalmer voort. Een plattelandleven weinig verschillend van andere dorpen in Nederland. Met echter een aantekening. De Dorpsstraat vormde wèl de verbindingsroute tussen de steden Den Haag en Utrecht. Wie, vanuit het oosten, in Den Haag moest zijn (of andersom), moest langs Zegwaart-Zoetermeer. Reden waarom dit tweelingdorp, in tegenstelling tot de dorpen in de buurt, over diverse logementen beschikte. Plekken waar uiteraard ook de laatste politieke of zakelijke nieuwtjes – nationaal dan wel internationaal - door de reizigers werden besproken, veelal ook met de logementhouder. Kort daarop wist natuurlijk de rest van het tweelingdorp het ook.

'Melkerij' en muizen

Het samenvoegen van Nederland en België (1815-1830) veranderde nauwelijks iets aan het dorpsse. Slechts vermeldenswaardig is het feit dat de eigenaar van het Huis te Palenstein en ambachtsheer Balduinis Osy, in 1822 koning Willem I adviseerde over de oprichting van de bank Société Generale.

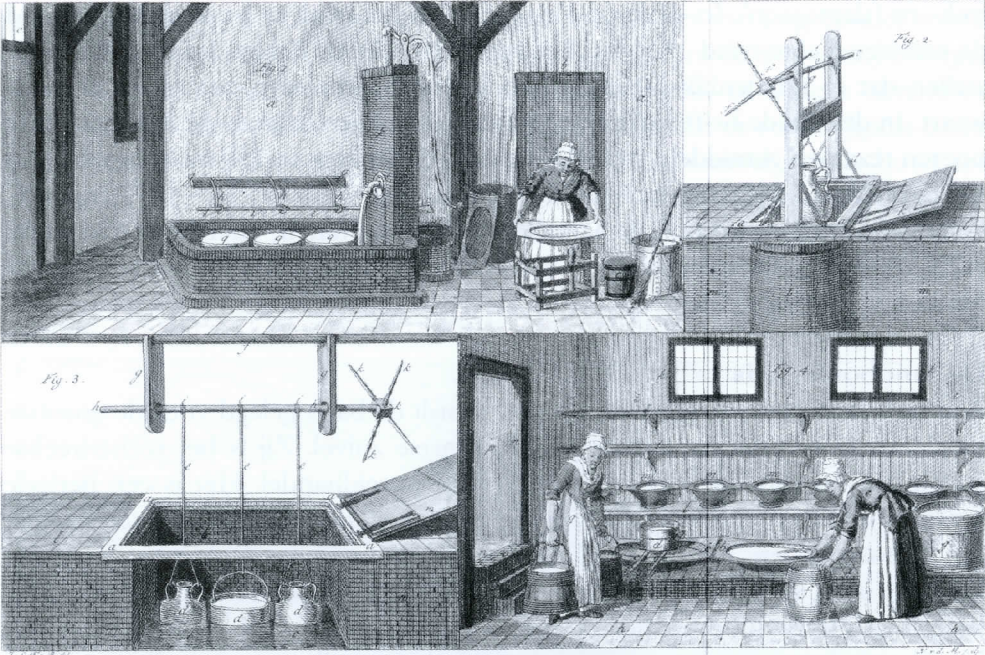
Op het wel en wee van Zoetermeer en Zegwaart had het advies van deze voor-
aanstaande burger van Zegwaart geen merkbare invloed. De Osy's gingen een steeds belangrijker rol gingen spelen in de Belgische politiek, terwijl het tweelingdorp een rustige plattelandsgemeenschap bleef. De landbouw was het voornaamste middel van bestaan en daarbij hoofdzakelijk de akkerbouw en de

Koeien op stal in Zuid-Holland rond 1800; ze kunnen zich vrij naar boven en beneden bewegen, in het midden zitten de drinkgreppels met het voer op de middenvloer gelijkelijk verspreid; achter de koeien de groepgoot.
 (uit: Le Francq van Berkhey, Natuurlijke Historie 1811)

‘melkerij’. Dat laatste – hetgeen wij nu zuivelproductie zouden noemen - werd meer gevonden in het Zoetermeerse deel van het tweelingdorp, dan in het Zegwaartse deel. In het algemeen kan worden gesteld dat het economisch niet slecht ging. Door de toenemende bevolking was er een stijgende vraag naar landbouwproducten. Zo groeide de bevolking van Zuid-Holland in ruim een eeuw van 386.020 personen in 1795 uit naar 1.144.448 personen in 1899. Een toename van bijna 300%.

Uiteraard zijn er ook tegenslagen te verwerken. Zo is er in het jaar 1866 sprake van een zeer ernstige ziekte onder het rundvee. In het Zoetermeerse deel moesten 316 runderen worden afgemaakt. Kort daarop is er sprake van een ernstige muizenplaag. ‘De toestand van de landbouw was ongunstig, het ontzettend aantal muizen bracht aan bijna alle te veld staande gewassen zeer belangrijke schade toe, ten gevolge waarvan de opbrengst in vele gevallen uiterst gering was.’ zo vernemen wij uit het gemeentelijk verslag van Zegwaart van 1872.

De koeling van de melk en het afromen in de kelder.
(uit: Le Francq van Berkhey, Natuurlijke Historie 1811)

Jaarverslag

Het gaat hier om het 'Jaarlijks Uitvoerig en Beredeneerd Verslag van den Toestand der Gemeente', gebaseerd op een wet van 29 juni 1851, waarin alle Nederlandse gemeenten verplicht werden op een vergelijkbare wijze jaarlijks verslag uit te brengen. Het spreekt vanzelf dat deze jaarlijkse uitvoerige en beredeneerde verslagen een omvangrijke bron van informatie zijn. Zo komen we te weten dat op 1 januari 1851 in Zoetermeer de 'wettig gedomiliceerde' bevolking 950 'zielen' omvatte (464 van het mannelijk geslacht en 486 van het vrouwelijke). In Zegwaart omvatte de wettig gedomiliceerde bevolking op die datum 1343 zielen (648 van het mannelijk geslacht en 695 van het vrouwelijke). De gemeenten moesten ook uitgebreid antwoorden op de vragen over de landbouw. Dankzij het Verslag kunnen wij daarom - met het oog op ons onderwerp zuivel - nagaan hoeveel runderen er jaarlijks in Zoetermeer en Zegwaart leefden (zie bijlage). Zo lezen wij dat er in 1851 Zoetermeer '903 koeijen en 133 kalveren' zijn en in Zegwaart '209 koeijen en 107 kalveren', naast stieren en

trek- en 'slagtossen'. In deze tabellen valt ook duidelijk te lezen welke invloed de ernstige ziekte rond 1866 op het vee heeft gehad. Tevens kunnen wij vaststellen dat er aanzienlijk meer melkkoeien in Zoetermeer waren dan in Zegwaard. In de tweede helft van de negentiende eeuw beschikken de Zoetermeerse boeren tezamen gemiddeld over 920 koeien, de boeren in Zegwaard beschikken over gemiddeld 500 koeien; bijna de helft minder. Overigens kunnen wij ook de aantallen hengsten, ruinen, 'merriën' en veulens, ezels, muilezels, schapen, houders van schaapskudden, varkens, bokken en geiten in het Verslag vinden.

De landbouwcrisis

Aan het einde van de negentiende eeuw wordt de basis gelegd voor de grootste bloeiperiode van de Zoetermeerse/Zegwaardse zuivel. Zij is het rechtstreekse gevolg van ingrijpende veranderingen in de wereldhandel. Het is een periode vol met nieuwe technische producten, waar wetenschappelijke ontdekkingen aan de basis liggen. Zonder uitpuittend te zijn, kunnen wij denken aan de gloeilamp, de auto, de telefoon en de (elektrische) trein. Wetenschappelijke ontdekkingen in die periode op het gebied van de zuivel zijn de ontwikkeling van kunstboter (margarine) en van goed verteerbare melk voor zuigelingen. Deze ontdekkingen hebben een grote invloed op de Zoetermeerse zuivelproductie. Daar gaat echter een duistere periode rond de Nederlandse zuivelproductie aan vooraf. In het midden van de negentiende eeuw was de economie vooral gebaseerd op het 'laissez-faire' principe. Ondernemers konden hun gang gaan. De overheid stelde nauwelijks of geen regels waaraan de producten moesten voldoen. De markt moest het zelf maar regelen. Nu zijn er altijd wel mensen die proberen op ongeoorloofde wijze voordeel te trekken. In die periode was hun ruimte nog groter. Dat gold ook voor de handel in zuivelproducten, vooral voor boter. Gedurende eeuwen had Nederland een goed naam opgebouwd op het gebied van zuivelproducten, maar die dreigde steeds meer bezoedeld te worden. Minderwaardige boter werd na enige bewerking overgepakt in vaten die een vermaardheid hadden in de handel als zijnde prima boter (zoals die uit Delft/Zoetermeer).

Een andere kwalijke techniek was het vervalsen van boter door toevoeging van water, aardappelmeel, gom en andere duistere stoffen. Nog meer mogelijkheden om te knoeien ontstonden door de uitvinding van margarine. Louche handelaren zagen kans om goed te verdienen aan de verkoop van goedkope margarine onder de naam van duurder natuurboter.

Al in 1834 schrijven verontruste importeurs vanuit Londen over boter uit Friesland 'dat de kwaliteit vooral in de laatste jaren minder geweest is als tevoren en dat dikwijls sommige vaten van minder kwaliteit bevonden worden dan enig ander vat in deze markt... dat, maar al te dikwijls in de buiken en in het midden

der vaten, oude en verkarnde boter, smeer en zelfs vet van nog minder waarde gevonden wordt, klaarblijkelijk er zodanig ingelegd om de koper te bedriegen, andere vaten zijn niet behoorlijk gezuiverd van haren, en andere onreinheid, daar weder andere vaten zo los en licht gevuld zijn, dat er ruimte komt tussen de boter en het vat waar de lucht doordringende schimmel aan de boter toebrengt...'

Ansichtkaart van "Mooi Zoetermeer" uit 1965. (uitgave W. van der Tas)

In het midden van de negentiende eeuw was een andere ontwikkeling van invloed op de zuivelproductie. Een ontwikkeling die uiteindelijk uitmondde in de Landbouwcrisis rond 1880. Een crisis die feitelijk alleen de akkerbouw raakte en daarbij vooral de productie van granen. Verbeteringen in het vervoer (stoomschepen en de aanleg van spoorwegen) maakten de invoer van goedkoper geproduceerde graansoorten mogelijk – aanvankelijk uit de Verenigde Staten en later uit onder meer Rusland. Dit ging ten koste van de opbrengsten van de graanproductie in Nederland. Ook de boeren in het tweelingdorp waren de dupe van de veranderingen in de internationale graanhandel. Vanaf 1882 tot 1899 zijn de gemeentelijke verslagen over de toestand van de landbouw welhaast

monotoon: 'Deze is voortdurend ongunstig als gevolg der lage prijzen van de granen'. Door de nood gedwongen werd er door de boeren meer aandacht besteed aan zuivelbereiding. Zolang de internationale vraag groter was dan de inmiddels groter geworden productie, bleven de prijzen relatief op peil. Wel begonnen andere landen, zoals Denemarken, in verschillende gevallen de plaats van Nederland in te nemen. Nederlandse zuivelproducten haalden lang niet overal meer de hoogste noteringen, waardoor de opbrengsten uit de zuivel ook afnamen. Geleidelijk aan raakte Nederland op de achtergrond, niet in de laatste plaats door de veelvuldig voorkomende, hierboven reeds beschreven, knoeierijen. Ook de Zoetermeerse en Zegwaartse boeren hadden hiervan te lijden.

Vijf Zoetermeerse boterboeren poseren rond 1910 met hun mand: Van Leeuwen, Van Puffelen, Morée en zittend Slootweg en Den Elzen.

Nieuwe kansen

Door invoering van betere controles en nieuwe technieken ontstond er echter een omslag waardoor de Nederlandse zuivel aan het begin van de twintigste eeuw weer volop meetelde. Ook Zoetermeerse bedrijven hebben daarbij in niet onbelangrijke mate aan bijgedragen.

Niet iedere Zoetermeerder streefde overigens de beste kwaliteit na. Het Leidsch Dagblad van 17 oktober 1896 meldde dat bij het kantongerecht te Rotterdam de volgende zaak was voorgelegd: 'Janus den Elzen uit Zoetermeer, ter zake het in het pand Grootte Draaisteeg 14 ten verkoop afleveren van eene op boter gelijkende waar, waarvan bij scheikundig onderzoek is gebleken dat het margarine was, zonder dat zulks op de waar of op verpakking vermeld stond. Het O.M. vroeg hunne veroordeeling tot fl. 5 boete subs. 2 dagen hechtenis'.

In 1899 was er sprake van een veroordeling tot niet minder dan zeven dagen in de gevangenis voor een vergelijkbaar vergrijp.

De eerste zuivelfabriek

Een belangrijke ontwikkeling aan het einde van de negentiende eeuw was die van de fabrieksmatige verwerking van zuivel. De eerste zuivelfabriek in Nederland werd gebouwd in 1871 in het Noord-Hollandse Broek-in-Waterland. Nog in het zelfde jaar werd een kaasfabriek gebouwd in Waddinxveen.

In Zoetermeer nam de stichting van een zuivelfabriek een aanvang op 13 mei 1879 door de aankoop van 'den Berm van den zevenden kavel van den Driemanspolder onder Zoetermeer met de twee daarop staande steenen schuren en verdere getimmerten' (gelegen aan de Voorweg ter hoogte van de huidige Afrikaweg/Haagsebos). Verkoper was de heer Quirinus Vijverberg en de koper was de weledele heer Lodewijk Cornelis Enthoven (1854-1920). Enthoven kwam uit een zeer welgestelde familie. Zijn grootvader en vader hebben de metaalpletterij en ijzergieterij in Den Haag opgericht en grootgemaakt. Producten daarvan zijn nog steeds te bewonderen; onder meer bij de overkapping van het station Den Haag Hollands Spoor. De Pletterijkade in Den Haag doet eveneens herinneren aan deze industriële bedrijvigheid van weleer.

In september van dat jaar trouwde Enthoven met Cornelia Smit – eveneens uit een rijke familie – en het jonge paar vestigde zich in de Dorpsstraat in Zoetermeer. De jonge Enthoven ontwikkelde met voortvarendheid - gelijk opa en vader - de twee stenen schuren aan de Voorweg tot een roomboter- en kaasfabriek met behulp van onder meer de nieuwste koel- en stoommachinetechnieken. Op 10 mei 1880 meldde het Leidsch Dagblad dat in de fabriek van de heer L.C. Enthoven een aanvang is gemaakt met de machinale zuivelbereiding. Ruim vijf jaar later – op 17 oktober 1885 meldde dezelfde krant echter dat: 'Naar men verneemt zal de werking der boter- en kaasfabriek van de firma Enthoven en Van Ardenne te Zoetermeer met 1 November a.s. gestaakt wor-

den'. Een bericht dat korte tijd later door de krant wordt bevestigd. 'De roomboter- en kaasfabriek te Zoetermeer heeft opgehouden te werken, waardoor vele landbouwers, die hun melk daaraan leverden, deze nu niet weten te plaatsen; zelf kunnen zij de melk nl. niet verwerken, daar hunne woning niet tot dat doel is ingericht'.

De grossiers Toon en Louis van Well probeerden vervolgens de Zoetermeerse melk van gemiddeld veertien boeren aan de zuivelfabriek van Van den Bergh te Oss te slijten. De laatste kon wel vier tot vijfduizend liter gebruiken. Een aantal malen per week werden de vaten met melk gevuld en in een wagon op station Zoetermeer-Zegwaard geladen, die vervolgens aan een voorbijgaande stoomlocomotief werd gekoppeld. De Van Wells waren inventieve handelaren: in 1932 richtte de zoon van Louis de Spar op.

Oude Fabriek

Gegevens over het waarom niet verder te gaan met de boter- en kaasfabriek ontbreken echter. Dat komt vermoedelijk niet in de laatste plaats door de persoon Enthoven zelf. In 2004 eindigt een artikel in de Haagsche Courant nog met de zin: 'De voornaamste conclusie luidt dat hij voor ons nog steeds een mysterie is.' En dan gaat het niet om zijn prestatie als jong ondernemer in de zuivelindustrie of zijn bijdrage aan het familiebedrijf in de metaalsector. Het gaat om zijn relatie als mecenas van Vincent van Gogh. Wat we wel weten is dat Enthoven ruim zestig werken van Van Gogh heeft nagelaten. Werken die onder meer nog te bewonderen zijn in het Kröller-Müller museum. Met een beetje fantasie zouden wij kunnen bedenken dat Vincent van Gogh eventjes mede in leven is gehouden door verkoop van machinaal gemaakte boter en kaas uit Zoetermeer. Eventjes maar, want zoals hierboven al aangegeven werden de werkzaamheden al in 1885 gestaakt. Vermoedelijk is de gedachte reëler dat Van Gogh is onderhouden vanuit het omvangrijke familiekapitaal, evenals

De familie Waltman bij de Oude Fabriek.

het verliesdraaiende zuivelfabriekje in Zoetermeer. Begin 1887 bood Enthoven zijn Zoetermeerse boter- en kaasfabriek ter veiling aan. Door zijn toedoen waren er inmiddels – niet ongebruikelijk in die tijd - wel vijf arbeiderswoningen bij gebouwd voor zijn fabriekspersoneel. Woningen die ook onderdeel zijn van de veiling. Wat er daarna met de fabriek en de inventaris is gebeurd, is nog niet volledig achterhaald. Uiteindelijk werd de fabriek vertimmerd tot een pand met huurwoningen voor het wat armere deel van Zoetermeer. Bij de Zoetermeerse bevolking bleef de locatie decennialang bekend als ‘de Oude fabriek’. Een mogelijke reden van het mislukken van de eerste zuivelfabriek is dat er wellicht toch te weinig Zoetermeerse boeren leverden aan de eerste zuivelfabriek.

In de meeste gevallen was vooral de boerin betrokken bij het boter en kaas maken op de boerderij, vaak geassisteerd door dochters of dienstpersoneel. Dit werk vergde veel tijd en zware arbeid. Toch hebben de boeren en vooral de boerinnen in het Zuid-Hollandse laagveengebied lange tijd niet zo’n bezwaar gehad tegen de dagelijks terugkerende zware arbeid van het boter- en kaasmaken, als elders het geval was, zo is uit onderzoek gebleken.

Een daarmee samenhangende aanwijzing zou kunnen zijn dat aan het begin van de twintigste eeuw een warm pleidooi voor de oprichting van een boerenleenbank in Zoetermeer door de boeren niet werd opgevolgd. Als reden werd opgegeven ‘de sterk individualistische geest en de onafhankelijkheidszin van de bewoners van Zoetermeer en Zegwaard’. De in 1905 opgerichte veilingsvereniging voor Zoetermeer-Zegwaard en omstreken sneuvelde om vergelijkbare redenen. Vanuit deze geestesgesteldheid hebben blijkbaar, niettegenstaande de gestage groei van zuivelfabrieken, nog vele decennia Zoetermeerse boerinnen zelf geproduceerd op de boerderij. Een echte zuivelfabriek is in Zoetermeer nooit meer van de grond gekomen. Wel gespecialiseerde zuivelfabrieken, waarvan de basis is gelegd in de negentiende eeuw zoals wij hieronder kunnen vaststellen.

Boterboeren

Aan het einde van de negentiende eeuw ontwikkelde zich in Zoetermeer als gevolg van de landbouwcrisis een ander verschijnsel, dat kenmerkend zal zijn voor een belangrijk deel van de twintigste eeuw: de activiteiten van de boterboer. In tegenstelling tot hetgeen het woord doet vermoeden is de boterboer geen agrariër - actief in zuivel - maar een (detail)handelaar. Bovendien verkocht hij niet alleen boter, maar ook kaas en eieren (en margarine). Hij was het die er voor zorgde dat de zuivelproductie uit het tweelingdorp Zoetermeer/Zegwaard en omstreken bij de klant kwam in grote steden zoals (groot) Den Haag, Delft en Leiden. Op het hoogtepunt in de twintigste eeuw zouden er ruim veertig bedrijven zijn geweest, doorgaans eenmans. De boterboeren be-

zochten zes dagen per week, week in week uit, hun klanten in de steden. Bij de meeste klanten kwamen zij een keer per week, bij de welgestelden twee keer. Aanvankelijk lopend en af en toe meeliftend met paard en wagen, tot de zaken goed genoeg gingen om zelf paard en wagen te kunnen onderhouden. De boterboeren gaven nieuwe bekendheid aan Zoetermeer als boterdorp. Maar hier ging het vooral om de handel in boter. Boter die de boterboeren afnamen van de diverse groothandelsbedrijven, die Zoetermeer inmiddels kende. Maar die boter kwam niet meer uit Zoetermeer zelf, maar uit het oosten van het land en Amsterdam.

Eén van die groothandelsbedrijven was het familiebedrijf Noordam. Ook de vijf zonen van de Zoetermeerse boer Noordam zagen eind negentiende eeuw geen toekomst in de akkerbouw. Zij richtten zich allen op de zuivelhandel en -productie. Cornelis trok met paard en wagen langs de boerderijen om melk op te kopen en aan anderen vaten boter te slijten. Adrianus begon met een eigen melkinrichting onder de naam Centrale Fabrik van Melkproducten & Melkhandel aan de Dorpsstraat. Het was echter geen echte zuivelfabriek, maar meer een verzamelplaats. Aanvankelijk werd hier de, overdag bij Zoetermeerse boeren verzamelde, melk opgeslagen, om 's anderendaags in de vroege ochtend te worden vervoerd naar melkfabrieken in Den Haag en Rotterdam. Beide broers besloten in 1895 samen te gaan werken. Ook de andere broers vonden later werk in de zuivel.

Van Melk tot Boter

Om boter te maken, wordt de vloeibare room goed heen en weer geschud. Dat heet karnen. Hierdoor wordt het vocht verwijderd en plakken alle boterkorrels aan elkaar. Voor een betere smaak en houdbaarheid wordt alleen nog zuursel toegevoegd.

Als we het hebben over echte boter, dan gaat het over boter die is gemaakt van natuurlijk melkvet. Dus margarine is helemaal geen boter. De meeste boter is ongezoeten. Maar je kunt ook gezouten boter kopen, of kruidenboter of boter om in te bakken. Voor de boter de winkel ingaat wordt eerst gekeken of de boter de juiste kwaliteit heeft. Zo ja, dan krijgt deze boter het rijksbotermerk.

De personeelsleden van Noordam poseren rond 1905 trots met hun boter- en kaaskoets voor het nieuwe pakhuis achter het huidige pand Dorpsstraat 163; Kees Slootweg sr. houdt het paard bij de teugels.

Zoetermeerse kunstboter

De geschiedenis van margarine (kunstboter) begon in 1869. In dat jaar verleende het Franse Ministerie van Landbouw en Handel de levensmiddelen-chemicus Hippolyte Mège Mouriès een patent voor vijftien jaar voor de productie van bepaalde vetten van dierlijke oorsprong. Na drie daaraan voorafgaande jaren van intensief onderzoek had de heer Mège Mouriès (1817-1880) vastgesteld dat het melkvet – de grondstof voor de boter – in het lichaam van de koe uit het zachte rundvet wordt gevormd. Hij bootste dit proces van melkvetbereiding in het dierlijk lichaam na door het vet van geslachte dieren uit te smelten en dit met magere melk te mengen tot een soort van boter.

Via dit in wezen eenvoudige procédé, werd het mogelijk uit het rundvet – door toevoeging van melk – een smeerbaar, voor verschillende doeleinden bruikbaar en naar verhouding licht verteerbaar voedingsvet te bereiden. Daar rundvet een goedkoop nevenproduct van de vleesindustrie was en magere melk ook niet

duur, kwam de kostprijs op ongeveer de helft van de boterprijs te liggen. Voor het nieuwe vet was er vooral belangstelling vanuit Nederland, waar destijds de belangrijkste botergroothandelaren waren gevestigd. Nederland was omstreeks 1870 het grootste boterexportland, met vooral export naar de Engelse markt.

De Brinkers fabrieken in Zoetermeer

De Zoetermeerder Bernardus Brinkers was als zestienjarige begonnen als boterboer. Aanvankelijk liep hij langs de deuren - tot in Den Haag - met een hengselmand gevuld met boter, kaas en eieren en wat seizoensgroenten. En ook wat van dat 'nieuwe vet' dat margarine heette.

In 1888 besloot Brinkers een winkel te beginnen in de Dorpsstraat en tevens inkopen te gaan doen voor zijn collega's boterboeren. Hij kocht een deel van het oude, in verval geraakte herenhuis: 't Huis te Palensteyn, gebouwd op de plek waar ooit het kasteeltje Palenstein had gestaan. Hij richtte het in als pakhuis en verwerkingsruimte. De margarine kwam in vaten verpakt als halffabriekaat aan. Daar werd het naar de wensen van de afnemers vermengd met roomboter. In 1918 was er sprake van een uitbreiding door het aankopen van 'Huize Akkerlust' aan de Vlamingstraat. Vanwege de economische crisis in 1932 werd een menggebod opgelegd. De margarinefabrikanten werden verplicht roomboter bij te mengen in de margarine. Het was een maatregel om iets te doen aan het enorme boteroverschot. Het menggebod leidde tot een verplichte behoefte aan grote hoeveelheden verse roomboter. Brinkers besloot daarom in 1935 in Zoetermeer de melkinnamehal van Noordam over te nemen. Deze hal stond op een terrein bij de Dorpsstaat, waar Brinkers zijn eerste winkeltje was begonnen. Hij noemde zijn firma Brinkers Roomboterfabrieken.

Na de Tweede Wereldoorlog nam de vraag naar vooral Brinkers margarine verder toe. De omzetting was overigens mede te danken aan de regeringspolitiek van toen: het stimuleren van de export van roomboter, om aan meer buitenlandse deviezen te komen. Deviezen die uiterst belangrijk waren voor het economische herrijzend Nederland. Roomboter als symbolische bouwsteen voor een herstellende economie. In 1953 vierde Brinkers zijn 75-jarig bestaan als ondernemer. Bij die gelegenheid werd de locatie achter de Dorpsstraat 'nog een burcht van nijverheid, kloppend hart van industrieel leven' genoemd.

De plannen om Zoetermeer uit te breiden tot een middelgrote stad, met circa 100.000 inwoners, namen evenwel steeds vastere vormen aan. Een omvangrijke fabriek midden in de oude Dorpsstraat paste niet in deze plannen. Het toenemende transport met enorme vrachtauto's door de Dorpsstraat leverde ook steeds meer problemen op. Brinkers Fabrieken Zoetermeer betrok in 1968 een fonkelnieuwe fabriek aan de Bleiswijkseweg, waar het tot 1994 bleef gevestigd. Het voormalige fabrieksgebouw is nu bekend onder de naam 'de Leeuwenbrink'.

Zoetermeerse melk redt zuigelingen

Aan het eind van de negentiende eeuw stierf in Nederland en andere landen van Europa ruim 20% van de zuigelingen in het eerste levensjaar. Meestal was de oorzaak een voedingsstoornis die voornamelijk optrad bij zuigelingen die, in plaats van moedermelk, als alternatief rauwe koemelk kregen. Besmetting met schadelijke bacteriën kwam daarbij regelmatig voor. De medische wetenschap kreeg echter een toenemend inzicht in de werking van bacteriën.

De Duitse professor dr. Alexander Backhaus komt de eer toe een kindermelk te hebben ontwikkeld, die een goede vervanging was voor moedermelk en tevens fabrieksmatig te vervaardigen. De geneesheer dr. Jan van der Hagen uit Sint-Oedenrode, raakte overtuigd van de deugdelijkheid van Backhausmelk. Van der Hagen was telg uit een Brabantse familie van ondernemers. Zijn jongste broer Martien van der Hagen had een margarinefabriekje in Rotterdam.

Op advies van zijn medisch geschoolde broer nam Martien contact op met pro-

Twee vrachtwagens van Brinkers Fabrieken Zoetermeer staan rond 1960 op het speelplein van de Christelijke School, nu Zoetelaar, opgesteld. De fabriek stond aan de andere kant van de Dorpstraat. (foto Nederlands Economisch Cultureel Historisch Archief, Amsterdam)

fessor Backhaus. Als resultaat kreeg hij het exclusieve recht om 'Backhausmelk' te fabriceren en te verkopen in de steden Rotterdam, Den Haag, Leiden en Utrecht. Om te kunnen produceren kocht Martien aan het einde van de jaren negentig van de negentiende eeuw een stuk grond aan de (Eerste) Stationsstraat. In 1896 werd daar een gespecialiseerde zuivelfabriek gebouwd, die de naam 'Wilhelmina' kreeg, op de plek van de huidige fabriek van Nutricia. Om het speciale van zijn product te benadrukken werd aan de naam stoomzuivelfabriek Wilhelmina toegevoegd: 'Inrichting tot bereiding van Normale Kindermelk – M. van der Hagen'. Op verzoek van professor Backhaus werd echter de naam in 1901 gewijzigd in 'Nutricia'. Uit het gemeentelijk verslag vernemen wij dat er aan het begin zeven mannelijke arbeiders werkten, twee vrouwelijke en drie mannelijke kinderen. Dat laatste betrof 'personen van volbrachten 12 jarigen tot volbrachten 16 jarigen leeftijd', aldus het verslag.

Een keuse pot van Nutricia
(coll. R. Tousain)

Geitenmelk

De melkgeit is terug van weggeweest. In de eerste helft van de vorige eeuw hielden gezinnen vaak geiten om zelf de melk te gebruiken. De melkgeit werd toen wel spottend de 'armeluiskoe' genoemd.

In Zoetermeer was Nutricia daarop een uitzondering. Aan de Stationsstraat - ter hoogte van de huidige Zuidweg - bezat het bedrijf een stuk land met geiten. De melk van deze geiten werd verkocht aan mensen met struma. Struma is een vergroting van de schildklier. Dat is zichtbaar als een zwelling in de hals. Nutricia was al in 1906 begonnen met het produceren van deze melk, in nauwe samenwerking met de medische wereld. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog stopte Nutricia hiermee.

Na de oorlog maakte geitenmelk in toenemende mate plaats voor koemelk. In de afgelopen twintig jaar zijn er in Nederland echter veel melkgeitenhouderijen bijgekomen. Vooral de kaas van geitenmelk is erg in trek. Daarnaast zorgt de samenstelling van geitenmelk ervoor dat mensen, die allergisch zijn voor koemelk, soms wel geitenmelk kunnen verdragen.

'De beste melkstreek van ons land'

Martien van der Hagen bracht het huidige idee over stadspromotie al ruim een eeuw eerder met glans in praktijk. Zijn fabriek in Zoetermeer lag 'in de beste melkstreek van ons land' zo liet hij via landelijke advertenties aan iedereen weten. In de eerste jaren van het bestaan van de fabriek lag de nadruk bij Nutricia op de productie van zuigelingenvoeding. In 1932 werd het zo bekende Nutricia-product: Chocomel 'de enige èchte!' op de markt gebracht. In 1937(!) werd de nu nog bestaande grote neon-lichtreclame geplaatst die veel tot de bekendheid van Nutricia heeft bijgedragen, én van Zoetermeer.

Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde Nutricia zich steeds meer tot een fabrikant van kennisintensieve voedingsmiddelen. Daarvoor had het een eigen afdeling Research en een proeffabriek. In 1946 verschenen de eerste Olvarit groentemaaltijden op de markt. Ook op het gebied van zuigelingenvoeding stond de ontwikkeling niet stil en werden nieuwe melkpoederproducten geïntroduceerd, inmiddels bekend onder de naam Nutrilon. In 1986 vond een vernieuwde introductie van Fristi plaats, een yoghurtdrink die Nutricia al in 1955 introduceerde. Vanaf de herintroductie bleek Fristi in huishoudens evenwel een groot succes, evenals 'Extran', een reeks voedingsdranken voor sportlieden.

Nutricia in het eerste kwart van de 20ste eeuw. (uitgave G.P. Roos)

Nutriciahoeve en Lactohoeve

Om verzekerd te zijn van een min of meer constante aanvoer van de grondstoffen was Nutricia in Zegwaart eigenaar van meerdere percelen grond, waaronder vier boerderijen die verpacht werden. De pachters daarvan zorgden voor de constante melkvoorziening. Een bekende boerderij was de nu nog bestaande 'Nutriciahoeve', gebouwd in 1850. In de 'Nutriciahoeve' liet Van der Hagen – een verwoed jager en lid van de jachtvereniging in Zoetermeer – een jachtkamer inrichten.

Een andere bekende boerderij was de 'Lactohoeve' aan de Rokkeveenseweg. Lacto is Latijn voor melk. De naam van de hoeve herinnert aan een buiten Zoetermeer gelegen onderdeel van het Nutriciaconcern; de zuivelfabriek 'Lacto' in Cuijk, die in 1924 aan het concern werd toegevoegd. De Lactohoeve is in 2007 afgebroken. Slechts de omvangrijke gevelsteen van de hoeve is overgebleven. Aan het einde van haar bestaan was de boerderij bij Zoetermeesters beter bekend als de Pelgrimshoeve. De hoeve kreeg deze nieuwe naam in 1986. De Stichting Pelgrimshoeve opende toen in deze voormalige boerderij een permanente snuffelmarkt. Oorspronkelijk was de snuffelmarkt begonnen als bazar, waarvan de opbrengst was bestemd voor het opknappen van de Pelgrimskerk aan de Stationsstraat. Deze kerk wordt ook wel de Boterkerk genoemd. De meeste van de vroegere Zoetermeerse botenhandelaren (boterboeren) waren gereformeerd en gingen naar deze kerk. Vanwege het grote succes werd de bazar omgezet in een permanente tweedehandsmarkt, die in 1985 zijn intrek nam in een boerderij aan de Rokkeveenseweg. Toen ontstond de naam Pelgrimshoeve. Een jaar later verhuisde de markt naar de Lactohoeve en de naam Pelgrimshoeve verhuisde mee.

De beroepsbevolking van Zoetermeer in 1909

Volgens de volkstelling van 1909:

Zoetermeer telde 275 gezinshoofden. 22% van de werkende gezinshoofden was boer of knecht, 3% zat in de zuivelhandel (7 gezinshoofden), 35% was arbeider, wat van alles kan zijn. En dan zijn de inwonende werkende zoons en dochters natuurlijk niet meegeteld.

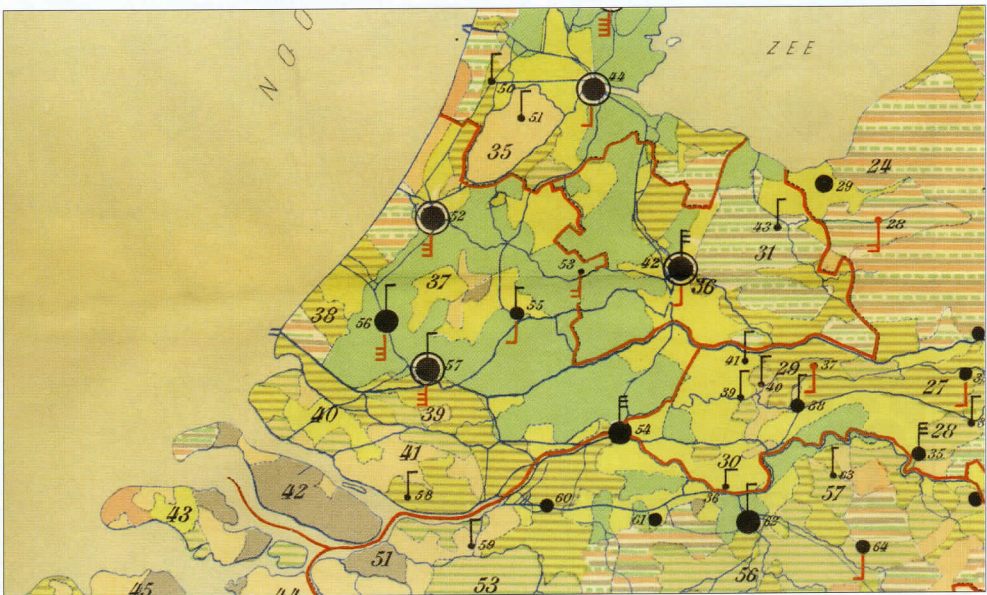
Zegwaart telde 374 gezinshoofden. 15% van de werkende gezinshoofden was boer of knecht, 10% zat in de zuivelhandel en -fabricage (23 van hen in fabrieken, 11 in de handel), 20% was arbeider.

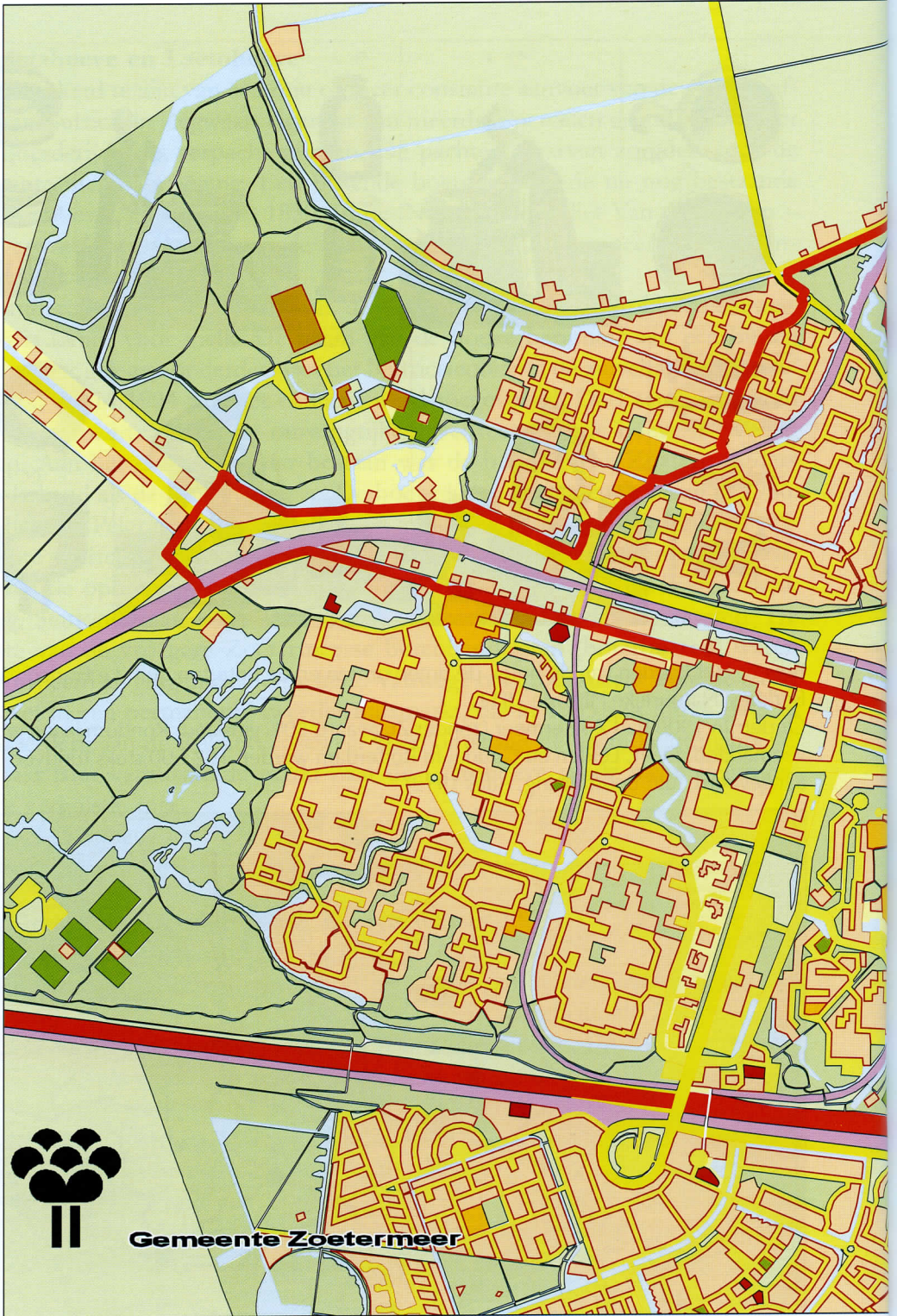
Te samen zaten er dus 18 gezinshoofden in de zuivelhandel -'boterboeren'- en het valt op dat Zegwaart verhoudingsgewijs minder boer kende en veel meer mensen in handel, ambacht en industrie.

Boven: Het kneden van de boter, de botervormen en de boterton. (uit: Le Francq van Berkhey, Natuurlijke Historie 1811)

Onder: In 1906 had Zoetermeer (zonder Zegwaart) 50% grasland. Rondom lagen grote veemarkten: Delft, Leiden en Gouda. In Rotterdam werden 162.600 stuks rundvee aangevoerd. (uit: Beschrijving, Atlas 1912)

Boven: Karnhuisje naast de uit 1875 stammende boerderij aan de Vierde Stationstraat 450. De boerderij zelf heeft een grote kelder waar ondermeer de kaas werd opgeslagen.

(foto: B. Koopmans)

Onder: Reclame-affiche in het Nutriciamuseum. (foto: A. Kerstens)

De Lactohoeve aan de Rokkeveenseweg-Zuid, in 2007 door de gemeente gesloopt; alleen de gevelsteen is op aandringen van Oud Soetermeer gered. (foto A. Kerstens)

Van zuivelproductie naar zuivelkenniscentrum

Aan het begin van de jaren zestig in de vorige eeuw had de Nederlandse regering Zoetermeer ontdekt als een gemeente waar een deel van het groeiend aantal ambtenaren van de regering kon wonen, met hun gezinnen. In Den Haag waren er weliswaar banen, maar helaas geen woningen. Het gevolg van deze ontdekking zette een proces in gang, waarbij landbouwland steeds meer werd ingeleverd voor bouwgrond. Hierdoor konden de koeien niet meer grazen of bijvoeding krijgen. De Zoetermeerse zuivelproductie kromp in.

Het had ook gevolgen voor de Zoetermeerse bedrijven. De boterboeren verdwenen. De Brinkers fabrieken werden in 1994 verplaatst naar Zeewolde. Kort na de eeuwwisseling volgde de overname van Nutricia door voedingsconcern en zuivelreus Danone. De betekenis van Nutricia voor de Zoetermeerse economie was al afgenomen, onder meer door het vertrek van de directie naar Schiphol/Amsterdam. Boterdoorp, de bijnaam die Zoetermeer heeft gehad, geldt niet meer. Een bijnaam die mogelijk eeuwenlang heeft gegolden, eerst vanwege

de boterproductie en later vanwege groothandel en distributie, die aan het einde van de negentiende eeuw begon. Wonen en alles wat daar mee samen hangt op dienstengebied, is inmiddels de belangrijkste economische activiteit in Zoetermeer. Daarnaast is er het streven naar hoogwaardige dienstverlening; de kennis-economie. Een proces, dat bij Nutricia al in zekere zin vóór 1900 was begonnen, door met hulp van wetenschappers nieuwe zuivelproducten te maken.

Productschap Zuivel

Inmiddels kan worden gewezen op een nieuwe ontwikkeling op zuivelgebied: de vestiging - in 2001 - van het Productschap Zuivel in Zoetermeer. In het bestuur van het productschap zijn ondernemers en werkgevers vertegenwoordigd die werken in alle sectoren van de zuivel. Taken zijn onder meer informatie geven over de nationale en internationale zuivelmarkt. Het Productschap speelt ook een belangrijke rol als het gaat om schoolmelk. Kortom; allerhande hoogwaardige kennisactiviteiten.

Kan het worden gezien als het begin van een nieuwe periode in de geschiedenis van de Zoetermeerse zuivel?

De Nederlandse Zuivelsector in 2009

20.000 melkveebedrijven

375 melkgeitenbedrijven

1,5 miljoen melk- en kalfkoeien en 200.000 melkgeiten

11 miljard kg melkproductie

49 zuivelfabrieken

6.900 verkooppunten

61.000 arbeidsplaatsen bij productie, verwerking, groot- en detailhandel

afzet: 40% in Nederland, 40% naar de Europese Unie, 20% buiten de Europese Unie

Met Mees Cammeraat in de boter

Eerder verschenen in 't Segben Waert 22-1 (februari 2003)

Als men al wat langer in Zoetermeer woont, zal men zich zeker 'De Zoetermeerse Kaashal' van de heer Mees Cammeraat herinneren. Voordat hij echter met een zaak in een echt gebouw begon zat hij jarenlang in de ambulante handel en dat betekende voor een Zoetermeerder meestal dat het om een boterhandel ging en zo was het ook met Mees.

De Gebroeders Van der Tang vervoerden hun boter, kaas en eieren in 1928 al per heuse automobiel.

Het gezin en de school

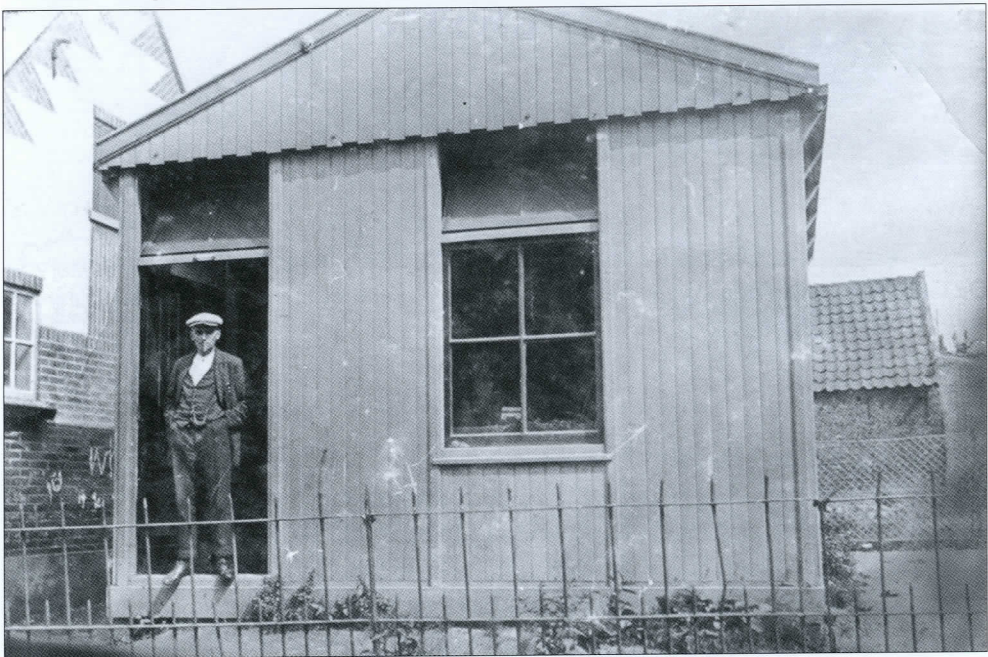
Ik ben geboren op 4 februari 1939 in de Stationsstraat van Zoetermeer. Ik heb zes broers en drie zussen en ik was de vijfde in de rij. Ik ben op school geweest waar nu de Soetelaer is, de School met den Bijbel. In april 1945 ben ik naar school gegaan en toen zaten er nog Duitsers in het gebouw. Daarom heb ik nog een tijdje les gehad in de Openbare school, hier in de Dorpsstraat.

Meester Jongebreur was toen hoofd van de school. Ik ben begonnen bij juf-frouw Gilhuis en ik heb ook nog bij meester Den Hartog gezeten. Op de lagere school heb ik zes klassen doorlopen en daarna heb ik nog twee jaar voortgezet onderwijs gevolgd.

Het was wel een groot gezin, maar er was toch voldoende ruimte in ons huis. Zeven jongens sliepen op zolder en mijn zussen in een aparte kamer. Voor de rest was het kerk en winkel voor mijn ouders. Ja, de kerk stond centraal bij mijn vader; dat was de Gereformeerde Gemeente, die was hier in het Lagereind. En voor de rest was hij streng, dat moest ook wel. Waagde het maar niet om 's avonds wat later op het eten te komen, want dan kon je zonder eten naar boven. Ik weet nog wel, dat ik veel sigaren en sigaretten rond moest brengen; hij was klein- en groothandelaar. Ik moest naar Benthuzen en Zevenhuizen met hele dozen achter op de fiets. Ik was nog zo klein, dat ik niet eens over de stang van de fiets kon en moest fietsen met mijn benen onder de stang door.

Heel vroeger maakte mijn vader zelf sigaren. Dat deed hij in een schuur op de Leidsewallen. Het was de eerste sigarenfabriek van Zoetermeer. Alles werd met de hand gemaakt, ongeveer 1000 stuks per week. Daar is hij begonnen, in de jaren '20, ongeveer 1926. Hij had een eigen merk "Picazo", afgeleid van Piet Cammeraat Zoetermeer'.

Piet Cammeraat voor zijn tijdelijke huisje aan de Leidsewallen; hij was sigarenmaker en voerde het eigen merk Picazo.

Het eerste werk

‘Nou, laat ik eerst vertellen, hoe ik aan het boterboeren ben gekomen. Mijn buurman was Van der Tang, van de gebroeders Van der Tang. Die waren boterboer, handelden in boter, kaas en eieren. Teun deed de groothandel en zijn broer Piet de kleinhandel. Als ik nu om half vier uit school kwam, ging ik altijd naar hen toe, boter inpakken, dat ging nog met de hand.

Op een gegeven moment kwam ik van school, ik was toen veertien jaar, en toen zei mijn vader: “Wat denk je te gaan doen?” “Nou, ik weet het nog niet”. “Nou, dan weet ik het wel”. Hij pakte de telefoon en belde gelijk Goof van Driel hier

De eerste bedrijfsauto van Mees, zonder bedrijfsnaam! (foto: familie Cammeraat)

op het dorp, de smid aan de Horre (Den Hoorn) en vroeg: “Kan je iemand gebruiken?” Ja, dat kon hij wel. De volgende dag was ik er al, tegen m’n zin, want ik wilde eerst wel een weekje vakantie houden. Maar dat ging mooi niet door. Ik moest van mijn vader aan ’t werk. Je had toen nog niets te vertellen.

Ik wilde eigenlijk graag boterboer worden. Ik was een jaar of tien, elf, toen liep ik al met Van der Tang in de stad boter rond te brengen. Die had dan een wagen vol met boter, kaas en eieren en zo ging ik met hem op zaterdag naar de stad en ik vond het prachtig om al die klanten af te rijden. Dus dat was nog in de tijd dat ik op school zat.

Ik moest van mijn vader naar Van Driel. Ik heb daar lassen geleerd, elektrisch en autogeen lassen, maar ik zag het daar toch niet zitten. Na drie jaar ben ik er weggegaan en daarna heb ik nog twee jaar bij Van Waaij, de woningstoffeerder gewerkt. En op een avond zei Piet van der Tang: “Dat jij niet voor jezelf gaat beginnen?” Nou, dat zag ik gelijk zitten. Hij gaf het door aan een vertegenwoordiger van Brinkers. Dat was ene Houtman en na veertien dagen kwam hij ineens in de winkel en zei: “Ik heb een zaak voor je te koop en het klantenbestand”. Dat was in Delft. Het was van een boterboer, die vijftenzestig was

geworden en die ermee wilde ophouden. Dus ik naar die man toe! We werden het eens over de prijs en zo. Ik was toen negentien jaar. Ik heb toen die zaak gekocht met een uitbrengwijk in Den Haag en Rijswijk. Ja, ik moest geld lenen natuurlijk. Hij vroeg een prijs voor de goodwill. Er was geen pand bij, je kocht alleen de klanten.

De eerste auto

Ik heb een auto gekocht, hier bij Jo Westerman, een Opel Olympia bestelwagen. In die tijd had je Maggi wagens, van de Maggi soepen. Er stonden hier een stuk of wat van die wagentjes bij Westerman. Hij zegt: "Dat is wat voor jou". Hij heeft hem toen overgespoten en helemaal klaargemaakt, maar geen naam erop. Dat moest wel, daar kwam ik later achter. Er kwam eens iemand van de bedrijfsvereniging. "Meneer, u heeft helemaal geen adres op uw auto", maar daar ben ik verder maar niet op ingegaan. Ik heb nooit mijn naam en adres erop laten zetten.

Dat ik met die uitbrengwijk begon was in 1959. 's Maandags begon ik tot en met vrijdag. Ik kwam éénmaal in de week bij de mensen'.

Mees had geen vakdiploma's

Dat is een heel verhaal apart, jonge, jonge! Ik reed in Delft in mijn wijk en daar kwam ook een melkboer en die keek iedere keer in mijn mandje en die dacht wat verkoopt hij nou in mijn wijk? En later begreep ik dat hij het niet kon hebben en toen heeft hij aan de bel getrokken bij het Ministerie of bij het Bedrijfschap. Op een dag reed ik in Delft en een meneer, een soort rechercheur figuur, hoed op, gleufhoed en een lange jas en die stond maar te kijken.

Hij zegt: "Mag ik even een vraag stellen, wie bent u en mag ik vragen waar komt u vandaan?" "Zoetermeer". Hij zegt: "Hebt u papieren?" Ik zeg: "Nee, niks". "Dus u bent zomaar begonnen?" Ik zeg: "Ja". "U rijdt nu naar de volgende klant en ik wil zien dat u verkoopt". Dus ik ben naar de volgende klant gereden. Hij moest bewijs hebben. Ik sneed een stuk kaas af, boter en eieren in mijn mandje. "Zo", zegt hij: "nu heb ik het geconstateerd en zal alles even opschrijven, maar ik wil eerst naar die meneer gaan, waar u die zaak gekocht heeft". Nu, wij naar die vorige eigenaar. "Meneer", zegt hij: "u heeft aan deze meneer uw zaak verkocht, zonder dat hij papieren had". "U krijgt van mij een procesverbaal". Tegen mij zei hij: "En U gaat zo snel mogelijk naar het Ministerie van Economische Zaken".

Mees is inderdaad naar het Ministerie gegaan en dat bezoek zal hij niet gauw vergeten. Hij moest natuurlijk erkennen dat hij geen papieren had, maar er werd hem te verstaan gegeven, dat hij onmiddellijk met de handel moest stoppen. Nu is Mees iemand met wie een redelijk gesprek altijd mogelijk is, maar als hij vindt

Mees Cammeraat keurt de kaas die hij koopt. (foto: familie Cammeraat)

dat hem onrecht wordt aangedaan kan hij heel boos worden en dat gebeurde en hij riep: “Nooit van mijn leven!”, een verbijsterde ambtenaar van het Ministerie van Economische Zaken achterlatend. En daarna vervolgde hij zijn route. Mees begreep wel dat er iets moest gebeuren. De boekhouder adviseerde hem om een brief te schrijven dat hij aan het studeren was voor de nodige diploma’s en een jaar later is hij geslaagd voor zowel het Middenstandsdiploma als voor het vakdiploma. Een goede investering zoals later zou blijken, alhoewel ze uitsluitend voor de ambulante handel golden.

Er is altijd wel iets

'De man uit Delft van wie ik de klanten had gekocht, had een wikkel met zijn naam, Van der Kooij, erop. Ik vond het logisch dat ik een wikkel zou gaan gebruiken met Cammeraat erop. En toen zeiden de klanten: "Ik wil die van Van der Kooij weer hebben, die is veel lekkerder" "Ik zeg: "Mevrouw, het is hetzelfde". "Nee, nee". Toch was het dezelfde margarine, alleen met een andere wikkel!

's Zomers als het warm was had je wel eens moeite om de producten koel te houden. Ik nam dan een dikke molton deken en die spande ik 's avonds om de boter in de auto. Dat deden de melkboeren ook om de melkbussen. Maar als het een erg hete zomer was, dan was je geen boterboer, maar een olieboer!

's Winters moest je weer oppassen dat de zaak niet bevroor. Ik heb het een keer gehad, ik kwam bij mijn eerste klant en die mevrouw wilde eieren hebben. Ik ging naar mijn eieren toe en dacht wat zijn die hard en toen bleek dat ze bevroren waren. Een bevroren ei gaat knappen, maar die kon ik weer bij de leverancier terugbrengen. Die had bakkers als klant en die maakten er eierkoeken van. Je had ook wel eens bevroren kaas, maar daar gebeurt verder niets mee. Trouwens eieren was natuurlijk toch altijd een gevoelig artikel. Ik had een keer een stapel dozen met eieren naast me en er kwam een kind en dat schoot zo de weg op. Ik, bats, op de rem en die hele stapel dozen eieren zo naar voren. Jonge, jonge, wat heb je dan veel schade en een troep van al die eierstruif.

Nog zoiets: ik had ook flats en de beste klanten zaten bovenin. Ik wist wat ze namen en dat nam ik in mijn mandje mee. Dan had ik een klant helemaal bovenaan, 4e verdieping, geen lift voor bijvoorbeeld tien eieren. "Sorry kaasboer, maar ik heb er nu twaalf nodig". Ik weer naar beneden om die twee eieren op te halen! Maar de klant was koning.

Ik had ook wel klanten die eens in de zoveel tijd betaalden. Ja, ik had een heel boekwerk. Er was een mevrouw die altijd wachtte op de Kinderbijslag. Ze betaalde dan wel een gedeelte, maar er bleef altijd een vordering staan. Mijn mooiste wijk was in het Westland, bij de tuinders. Je had op den duur een groot vertrouwen bij de klanten. Ze zeiden: "Kijk maar in de koelkast, dan weet je wat ik nodig heb", want ze waren blij dat er iemand aan de deur kwam. Dan zette ik de spullen neer. Zij blij en ééns in de maand afrekenen!

In de stad kwam ik vaak binnen met een looper als de mensen niet thuis waren en dan legde ik de bestelling gewoon op de keukentafel. Ze hadden bijna iedere week hetzelfde. Dat gaat op het laatst zo, als je al jaren aan de deur komt, vooral in Den Haag gebruikte je je looper.

Gewichten

Ik had wel eens controle. De enige controle was altijd op grond van de IJkwet. Ik had een tuimelweegschaal in de auto en daar stonden de gewichten bij. Die controle had je onderweg, ja, dan kwam zo'n rechercheur langs en die vroeg: "Mag ik uw gewichten eens zien?", nou kijken of er goede letters in stonden. Omdat de auto niet altijd zuiver horizontaal staat had ik een tuimelweegschaal; die is beter dan een snelweger, die gaat anders wegen. Een tuimelweegschaal is op de weg het beste. Dan zet je er een gewicht of tegengewicht of een plakje kaas erbij. Ja, ik had wel regelmatig controle van de IJkwet. Ik zat een keer in de auto in Schiedam te eten en keek toevallig in mijn spiegel. Komt er een politie-

Mees en zijn vaste medewerkster Gerda in de winkel.
(foto: familie Cameraat)

wagen aanrijden. Ik zie twee politieagenten uitstappen en ze komen allebei naast mij staan, aan iedere portier een. Hij zegt: "Zo meneer, heeft u handel, laat mij uw gewichten eens zien", dus ik eruit, ik zeg: "Ik heb toevallig vorige week mijn gewichten laten ijkken". Hij zegt: "Het bestaat niet dat het goed is". Hij zegt: "Collega, bel jij even of dat nummer goed is?", dus die belt vanuit zijn wagen en zegt: "Ja, het klopt". Nou zegt hij: "anders had ik alles in beslag genomen". Later vertelde iemand van de IJkwet me dat ze dat nooit hadden mogen doen, maar dat wist ik toen nog niet.

De tijden veranderen, ook voor de boterboer

Ik kwam er op de weg steeds meer achter, jongens, het wordt minder. Veel cash- en carryzaken, gooi- en smijtzaken. Ik kwam bij een tuinder in Wateringen en toen begon daar net in het dorp een grote cash- en carryzaak en die begon te stunten met kaas en margarine, vier pakjes voor achtennegentig cent bijvoorbeeld, nou, dat kon ik nooit, dus die mevrouw zei: "Nou joh, het hoeft niet meer". Nou, zo verloor je weer een klant, soms een er bij en veel mensen die naar Zoetermeer verhuisden. Dus ik dacht op een gegeven moment, ik ga in Zoetermeer beginnen.

Maar ik had toen nog geen pand. Maar goed, ik liep een keer door de hele Dorpsstraat om te zien of er nog een pandje leeg stond. En toen stond daar net Gé van Puffelen. Gerard staat tegen zijn huis geleund, ik loop voorbij en ik zie die poort van hem. Hij had daar een poort voor de aanvoer van boter en zo, want hij was ook boterboer. Dus ik zei tegen Gerard: "Zou ik die poort niet van jou kunnen huren?" Daar wilde ik een kaaszaak openen. Ik ben het met hem eens geworden over de huurprijs. Een stukje balatum gelegd, de muren wit gemaakt, helemaal ingericht. Ik nam een paar schragen en zo ben ik begonnen. Eerst alleen het weekend, want je bleef nog op de weg. Als het niet zou gaan, dan bleef ik op de weg. Dus ik zat tot en met donderdag op de weg en vrijdag en zaterdag in de hal. Dat was in 1972 en het liep gelijk en toen zag ik het verschil met de weg. Als je 's morgens de deur open deed stond het gelijk vol. De eerste "Zoetermeerse Kaashal" was een feit. Ik heb daar gebruik van gemaakt tot 1975'.

Het einde van de ambulante handel

Mees had de straathandel nog niet helemaal opgegeven, voor het geval het niet zou lukken met de Kaashal. Maar toen na een jaar bleek, dat zijn toen nog bescheiden zaak een goede boterham opleverde keek hij uit naar een pand, waarin hij de hele week zijn producten zou kunnen verkopen. Zijn kwaliteiten als ondernemer kwamen hem daarbij goed van pas. Hij had de ogen en oren goed open en zodoende kon hij in de Dorpsstraat een

pand kopen. Het heeft wel enige moeite gekost om er een winkel van te mogen maken, maar het is hem wel gelukt. Hij ging het meteen groots aanpakken en opende tegelijkertijd een winkel in Meerzicht. Zowel in de Dorpsstraat als in Meerzicht kregen de winkels de naam “De Zoetermeerse Kaashal”. En zo werd Zoetermeer in één keer twee speciaalzaken rijker.

De opening van de Zoetermeerse Kaashal in Meerzicht van Mees Cammeraat in 1975. (foto: familie Cammeraat)

‘Ik zat echt in de Goudse kaas, Boerenkaas en buitenlandse kaas, maar verkocht ook salades, olijven, patés enzovoort en wijnen. Ook Franse kaas. Die betrok ik bij de firma Boering, de echte importeur van Franse kaas. Die vertegenwoordiger kwam op een dag langs en zei: “Cammeraat, als ik nu eens de hele toonbank vul met Franse kaas en wat jij in veertien dagen niet verkoopt neem ik terug”. Dus hij kwam en heeft de hele toonbank opgemaakt en na een week nam hij het niet verkochte, in verband met de houdbaarheid netjes terug. Als je Franse kaas gaat verkopen, moet je er wel verstand van hebben. Ik heb veel geleerd van die vertegenwoordiger. Je luistert veel en zo ben ik er in gekomen.

Toen ik in de Dorpsstraat en tegelijk in Meerzicht startte, was het wel even moeilijk met de financiering. Maar toen ik de bedrijfsresultaten van de afgelopen drie jaar liet zien, was dat probleem gauw opgelost.

Ik kom nog even terug op de diploma's die ik destijds had moet halen voor de ambulante handel. Toen ik hier de winkel in de Dorpsstraat had, kwamen er een keer twee politieagenten de winkel binnen. Terwijl de winkel vol met klanten stond, vroegen ze of ik Cammeraat was? Ja, dat was ik. "U bent in overtreiding!" Ik zeg: "Overtreiding, hoe komt u daar bij, ik zit hier al jaren" "U heeft een vergunning voor ambulante handel en dit is niet ambulante". Nou, ik weer naar de Kamer van Koophandel en het was zo voor elkaar. Het hele verhaal doet een beetje denken aan die melkboer uit Delft. Die agenten kwamen met z'n tweeën de winkel in en hadden ze nou gezegd: "Kunnen wij u even spreken?", maar in een volle winkel vielen ze zo met de deur in huis!

Mees heeft, samen met zijn vrouw Nely gedurende een aantal jaren twee winkels met succes gerund. Op een gegeven moment had hij tien mensen in dienst. Hij was blijkbaar een goede manager, want ze werkten allemaal graag bij hem. Toen er geen opvolger was en de pensioengerechtigde leeftijd naderde, namen Mees en zijn vrouw de niet gemakkelijke beslissing om te stoppen. In 1998 stonden ze voor het laatst achter de toonbank.

Bronnen en literatuur

Gemeentearchief Zoetermeer, Zoetermeer

Archief 03. Gemeentebestuur van Zegwaard 1813-1935, nr. 110-160. Verslagen van de toestand der gemeente, 1834-1899.

Archief 04. Gemeentebestuur van Zoetermeer 1813-1939, nr. 390-452. Gemeenteverslagen, 1837-1899.

Regionaal Archief Leiden, Leiden

<http://www.leidenarchief.nl>, digitaal krantenarchief

De Nederlandse Zuivelorganisatie (NZO), Zoetermeer

<http://www.nzo.nl>

Productschap Zuivel, Zoetermeer

<http://www.prodzuivel.nl>

Zuivelhistorie Nederland, Zoetermeer:

<http://www.zuivelhistorienederland.nl>

Het kantoorpersoneel van Brinkers zit in 1935 aan de Vlamingsstraat boven de papieren, kaartenbakken en schrijfmachines.

- 60 jaar *Menken-Landbouw*, gedenkboek. 1985 (heruitgave Zuivelhistorie Nederland).
- Beschrijving van handel en nijverheid in Nederland*. J.C.A. Everwijn ed. 3 dln, waarvan deel 3 *Historisch-Economische Atlas*. Den Haag, NV Boekhandel v/h Gebr. Belinfante 1912.
- Bloemers J.H.F. e.a., *Verleden Land*. Amsterdam, Meulenhof Informatief 1981.
- Croesen, V.R.IJ., *Uit vroeger dagen*. 1930 (heruitgave Zuivelhistorie Nederland).
- Croesen, V.R.IJ., *Geschiedenis van de ontwikkeling van de Nederlandse zuivelbereiding*. 1931 (heruitgave Zuivelhistorie Nederland).
- Eekhof-Stork, Nancy., *Spectrum Kaasatlas*. Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum 1976.
- Frankenhuis, M. Th., *Huisdierrassen in Nederland*. Stichting Koninklijke Rotterdamse Diergaarde 1982.
- Francq van Berkhey, J. le., *Natuurlijke historie van Holland*, deel 9: Het Rundvee. P.H. Trap, Leiden 1811.
- Gebundeld Verleden*. Jubileumboek Historisch Genootschap Oud Soetermeer 1949-1989. Zoetermeer 1989.
- De geschiedenis op straat*, Zoetermeer, Historisch Genootschap Oud Soetermeer 2006.
- Hoefnagel, P.G., *Zoetermeer een Hollands tweelingdorp*. Zaltbommel, Europese bibliotheek 1980.
- Jaarverslag over 1948* van de Vereniging voor Zuivelindustrie en melkhygiëne te 's-Gravenhage, 1949 (heruitgave Zuivelhistorie Nederland).
- Een Kasteel in de Dorpsstraat*, Gemeente Zoetermeer/Historisch Genootschap Oud Soetermeer 2004.
- Natuurwandeling Prielengebied*, IVN Afdeling Zoetermeer 1996.
- Nelissen, Jasmijn, *Melk de Witte motor? Hoe zuiver onderdeel werd van het Nederlandse eetpatroon*. Leiden, doctoraalscriptie RU Leiden 2002.
- Productschap Zuivel 1956 – 2006*, Jubileumboek Productschap Zuivel. Zoetermeer, Productschap Zuivel 2007.
- Rooy, Piet de., *Republiek van rivaliteiten*. Amsterdam, Mets&Schilt 2005.
- Spek, J. van der (red), *Zoetermeer 700 jaar*. Zoetermeer, Historisch Genootschap Oud Soetermeer/ABN 1981.
- Timmers, J.J.M., *De Glorie van Nederland*. Amsterdam-Brussel, Elsevier 1972.
- Van Veertig Zegenrijke Melkjaren*. Gedenkboek Vereniging voor zuivelindustrie en melkhygiëne te 's-Gravenhage 1948 (heruitgave Zuivelhistorie Nederland).
- Vermeulen, Ton, *Vijf meter onder N.A.P.* Zoetermeer, Gemeente Zoetermeer/Historisch Genootschap Oud Soetermeer 2005.
- Vermeulen, Ton en Marieke van Helvoort-Segerink, *75 jaar Spar, van Zegwaard tot Beijing*. Rotterdam, A.J.M. van Well 2007.

Verwey Gerlof., *Op zoek naar het wezenlijke in de Nederlandse geschiedenis*. Amsterdam/Brussel, Elsevier 1980.

Visser, P.C., *Delft*. Delft, Elmar 1969.

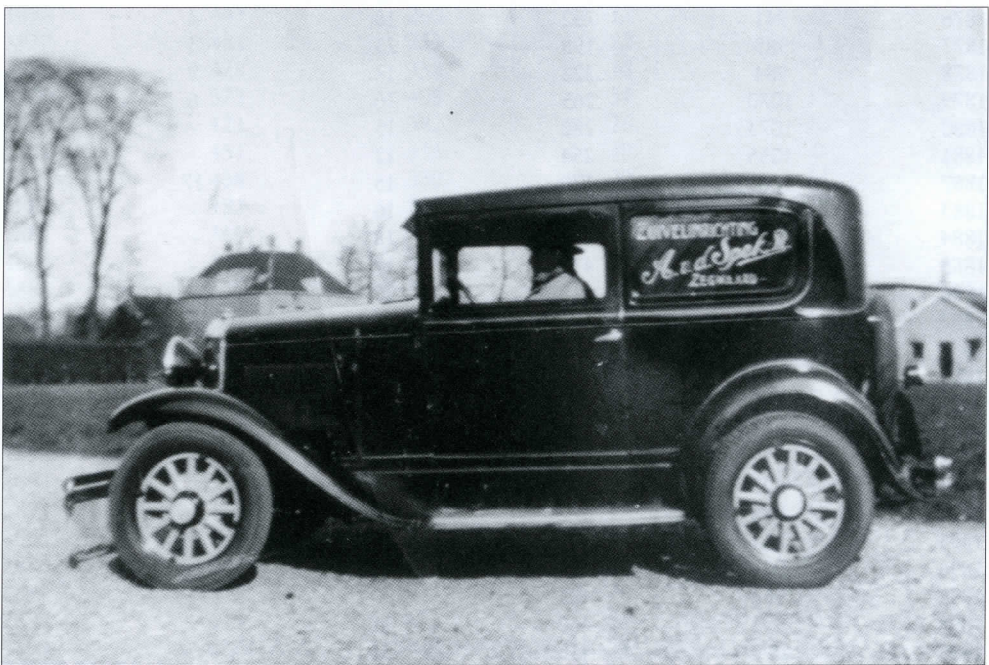
De Volkstelling van 1909: <http://www.oudsoetermeer.nl/bronnen>.

Vries, Jan de en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815*. Amsterdam, Balans 2005.

Wennekes, Wim., *De Vaders van Nutricia, 'De Min van Nederland'*, Zoetermeer, Nutricia/Uitgeverij Uniepers b.v. 1991.

Zanden, J.L. van., *Economische groei in Holland tussen 1500 en 1800*, in: NEHA Bulletin 15-2 (2001) 65-76.

De eerste auto van Arie van der Spek Pz. in 1932, die later samen met zijn broer Leen de Gebroeders Van der Spek zou vormen, ook wel de 'groene' Van der Spek genoemd naar de kleur van de wagens; zo konden ze onderscheiden worden van de 'blauwe' Van der Spekken.

Bijlage: De rundveestapel in Zoetermeer en Zegwaart (1851-1899)

RUNDVEESTAPEL ZOETERMEER

jaar	melkkoeien en melkvaarzen	kalveren en pinken	stieren	trek- en slachtossen
1851	903	133	11	25
1852	883	137	7	9
1853	943	165	12	12
1854	997	153	7	13
1855	922	176	12	15
1856	935	146	14	20
1857	924	153	16	12
1858	893	145	9	22
1859	939	159	11	18
1860	881	96	16	20
1861	928	200	19	44
1862	944	222	19	52
1863	1094	197	24	69
1864	942	142	23	22
1865	640	111	12	17
1866	480	250	4	6
1867	615	417	6	-
1868	811	244	22	-
1869	804	260	20	-
1870	834	219	12	81
1871	908	158	14	12
1872	827	208	20	1
1873	845	303	15	6
1874	1000	266	17	17
1875	1009	242	13	-
1876	941	252	18	2
1877	985	198	23	3
1878	984	222	17	9
1879	1070	265	16	6
1880	1073	280	15	-
1881	1055	254	12	-
1882	1063	170	15	17
1883	946	355	16	-
1884	1024	417	18	-
1885	1063	419	19	-
1886	1027	448	20	-
1887	944	492	18	-
1888	887	483	16	-
1889	944	342	13	-
1890	941	377	22	-
1891	879	499	21	-
1892	892	485	27	5
1893	897	382	16	-
1894	848	372	16	36
1895	861	387	22	22
1896	921	449	11	-
1897	966	483	20	-
1898	991	460	11	7
1899	1049	415	21	3

RUNDVEESTAPEL ZEGWAART

jaar	melkkoeien en melkvaarzen	kalveren en pinken	stieren	Trek- en Slachtossen
1851	209	107	38	181
1852	281	66	?	4
1853	299	65	4	1 en 3
1854	303	79	5	1 en 2
1855	311	71	8	4
1856	506	96	14	?
1857	520	109	14	2
1858	561	69	9	4
1859	495	111	22	13
1860	479	109	19	11
1861	537	97	7	17
1862	984	117	14	21
1863	690	100	5	24
1864	632	79	10	24
1865	412	77	11	10
1866	300	140	5	10
1867	440	293	5	0
1868	454	134	9	12
1869	520	114	9	0
1870	563	147	18	28
1871	568	112	11	0
1872	484	141	13	9
1873	513	148	18	9
1874	467	258	14	4
1875	426	269	10	0
1876	443	260	12	0
1877	481	233	22	3
1878	428	358	18	7
1879	373	408	31	17
1880	421	382	26	10
1881	451	353	19	0
1882	458	330	22	14
1883	482	330	18	0
1884	561	314	19	0
1885	539	387	24	0
1886	525	398	20	0
1887	520	366	24	0
1888	534	321	17	0
1889	513	266	18	0
1890	519	327	19	0
1891	525	399	24	0
1892	547	363	20	0
1893	552	310	20	0
1894	563	311	17	0
1895	583	380	24	0
1896	585	418	22	0
1897	605	453	26	0
1898	633	433	24	0
1899	627	448	28	0

De Zoetermeerse Zuivel Fietsroute

(zie de kaart in het midden)

1. Vertrek vanaf de Stadsboerderij het Buitenbeest. Voorweg 93, rechtsaf richting Dorpsstraat. De Voorweg: een weg met veel fraaie boerderijen, waar vroeger veel boter en kaas werd gemaakt.
2. Vlak voor het viaduct van de Afrikaweg bevindt zich de plek waar ooit de eerste stoomzuivelfabriek in Zoetermeer heeft gestaan, met vijf woningen voor het bedienend personeel. De fabriek was geen succes. Toch is de bevolking van Zoetermeer lang blijven spreken over 'de Oude fabriek'.
3. De Afrikaweg onderdoor, de J.L van Rijweg oversteken, de Vlamingstraat in. Aan het einde daarvan – rechts - op nr. 49 bevindt zich Akkerlust, ooit het bedrijfscomplex van Brinkers. Nu nog het bestuurlijk-administratief centrum van deze onderneming. De RandstadRailtunnel onderdoor naar de Dorpsstraat. Langs de Oude Kerk.
4. Links iets van de weg Dorpsstraat 74a: De Graanschuur; een gebouw aanvankelijk graanpakhuis. Maar in de jaren vijftig van de twintigste eeuw een pakhuis voor kaas.
5. Rechts van de Graanschuur heeft een groot fabriekscomplex gestaan van Brinkers Roomboterfabrieken.
6. Voor Dorpsstraat nr. 155 (Roos boek&kantoor) rechtsaf naar de Pilatusdam. Hier stonden de gebouwen van de groothandelsbedrijven, waar onder meer roomboter voor de detailhandel werd verpakt.
7. De Eerste Stationsstraat in en bij het oversteken van de Oranjelaan staat links op nr. 86 de Pelgrimskerk, ook wel de 'Boterkerk' genoemd, vanwege het grote aantal 'boterboeren' dat lid was van deze kerk.
8. Aan het einde van de Eerste Stationstraat naar links oversteken en het fietspad op naar de tunnels. Vlak voor de tunnels onder de A12 staat links het Nutriciacomplex. Nutricia is hier gestart met de productie van zuigelingenvoeding.

9. De A12 en het spoor onderdoor. Direct na de tunnels linksaf de Groeneweg op, links aanhouden en in het verlengde de Paletsingel op. Bij de Rokkeveenseweg Zuid linksaf het fietspad op en de Paletsingel oversteken. Fietspad Rokkeveenseweg Zuid volgen. Via de tunnel onder de Zuidweg door en gelijk daarachter rechts bevindt zich de plek – teruggegeven aan de natuur - waar ooit de Lactohoeve heeft gestaan.

De Meerpolder met de middelste molen van de voormalige molengang die de polder droog hield. (foto: A. Hogland)

10. Het spoor en A12 onderdoor. Links staat een gebouw dat ooit het administratief-bestuurlijk centrum was van Nutricia. Iets verder rechts op nr. 44 de Nutriciahoeve, nu notariskantoor.

11. Langs de Industrieweg (rechts). Tot het einde van de vorige eeuw stonden hier de pakhuizen met onder meer roomboter van Zoetermeerse groothandelsbedrijven.

12. Rechtsaf Binnenweg volgen, rechtsaf de Bleiswijkseweg op. De Oostweg onderdoor en na het complex van Siemens: op nr. 37 het gebouw de Leeuwenbrink. Tot 1994 waren hier de Brinkers productiefabrieken ondergebracht.

13. Voorzichtig de Bleiswijkseweg oversteken, terug richting Dorp. Bij de verkeerslichten rechtsaf de Fokkerstraat in. Aan het einde daarvan linksaf de Van der Hagenstraat in. Martinus van der Hagen was de grondlegger van het Nutriciaconcern.

14. Rechtsaf de Zegwaartseweg op. Een eeuwenoude weg met in het verleden talloze boerderijen waarvan er nog enkele zijn overgebleven. Na het viaduct onder de Australiëweg, linksaf bruggetje over, fietspad volgen (Kangoeroepad). Fietspad blijven volgen, brug over RandstadRail over. Bij T-splitsing, linksaf, Kangoeroebrug over. Onder het viaduct, langs het Racketcentrum en Woonhart. Bij Vredekerk (Zwaardslootseweg 44) rechtsaf. Bij rotonde min of meer rechtdoor: de Broekwegschouw op. De oudste weg in Zoetermeer. Rechtdoor Broekwegzijde en Broekwegkade volgen.

15. Langs de boerderij 'Ora et Labora' zoals op de gevelsteen van dit gemeentelijk monument staat vermeld, gebouwd rond 1916. Fietspad helemaal uitrijden. Rechts ligt de Zoetermeerse plas en links de Zoetermeerse Meerpolder, drooggemalen tussen 1614 en 1616.

16. Vlak na de laatste woningen bij de bossage, scherp linksaf slaan naar de Ringsloot van de Meerpolder. Aangelegd om het water uit de polder te kunnen malen. Langs de Ringsloot fietsen. Voor de Zwaardslootseweg het fietspad naar links blijven volgen richting centrum. Bij de rotonde rechtsaf de Muzieklaan op. Voorbij de Paul Scholtenrode (gele kunstkubus nr. 16) linksaf het fietspad op. Tunnel onder gebouw ingaan en rechtsaf het Symfoniepad op. Bij T-splitsing linksaf (richting Leidschendam/Den Haag). Muzieklaan oversteken naar Vorstiusrode. Bij de verkeerslichten rechtsaf het fietspad van de Amerikaweg op.

17. Langs Intratuin, de Voorweg over met aan de linkerkant hoeve Kromwijk, naar de rotonde. Zoals al opgemerkt; aan de Voorweg lagen vele fraaie boerderijen. Een aantal is bewaard gebleven Zoals Hoeve Kromwijk (nr. 133), gebouwd in 1871. De naam Kromwijk verwijst naar de kromming in de vaart langs de Voorweg. In de volksmond vroeger bekend onder de naam De Krom.

18. Vervolgens onder het viaduct van RandstadRail gelijk linksaf slaan; richting Voorweg. (De Balijhoevefietsers kunnen rechtdoor richting Westerpark.) Een andere fraaie boerderij is het rijksmonument boerderij Voorzorg uit 1795 (Voorweg 125). Het karnhuisje is in 1993 tot op de grond afgebroken en vervolgens weer in oude staat opgebouwd.

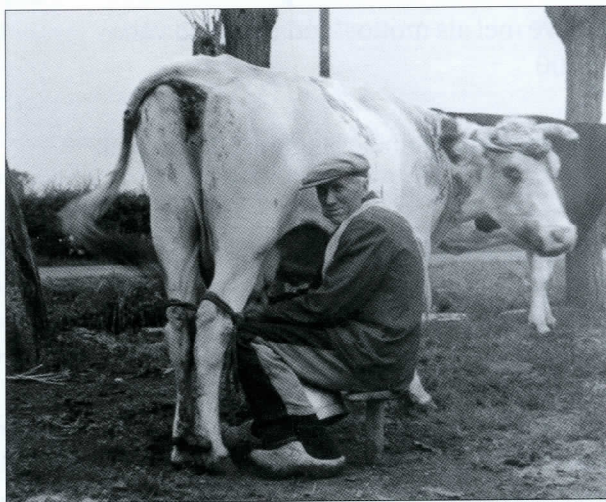
19. Kort daarbij ligt Hofstede Meerzicht, rechts (nr. 119) – met lange oprijlaan- en verder over de Meerzichtlaan heen rechts De Hooge Woning uit 1679 met kaaskelder (nr. 109) en vervolgens links boerderij Rozenburg (nr. 112), dat nu bouwspeelplaats of vrijetijdscentrum Rommelburg is.

Stadsboerderij Buitenbeest (nr. 93) is het einde van de fietstocht. Gelegenheid om te rusten met een drankje of ijsje en om verder kennis te nemen van het boerderijleven.

Alternatieve route:

Wij kunnen de route ook beginnen vanaf Stadsboerderij De Balijhoeve. Vanaf de boerderij gelijk linksaf het fietspad op langs de appartementen. Aan het einde daarvan via het slingerpad en de fietsbrug de A12 over.

Na de afdaling linksaf Zoetermeer in. Bij het bordje Westerpark met daarop 'fietsen toegestaan' linksaf het voetpad op. Langs water en villa's aan de rechterhand fietsend tot brug bij het 'Hondenstrand', daar linksaf. Bij de T-splitsing rechtdoor richting voetbalvelden. Bij de daarop volgende splitsing rechtsaf richting 'Bowling en speeltuin'. Daarna weer rechtsaf richting 'Bowling en speeltuin'. De borden richting 'Bowling en speeltuin' volgen. Bij de parking van de Bowling echter niet rechtsaf, maar rechtdoor. Voor het Randstadrailviaduct rechtsaf de Voorweg op: de Zoetermeerse zuivelfietsroute begint (zie boven punt 18,19 en 1 en verder). Na punt 17 terug naar het Westerpark.

De poten van de koe zijn vastgebonden om Klaas Adegeest de gelegenheid te geven deze koe te melken.

De Brinkers fabrieken toerden in 1959 hoog boven de Dorpsstraat uit.
(foto: R. Koot)

Stadsboerderijen

Nu de weidse polders grotendeels zijn verdwenen kan de Zoetermeerse bevolking nog proeven van het boerenleven in de stadsboerderijen:

- Stadsboerderij De Balijhoeve met als motto: ‘zodat de stad van boeren weet’. Kurkhout 100
- Stadsboerderij Het Buitenbeest, een originele langhuisboerderij uit 1811. Voorweg 93
- Stadsboerderij De Weidemolen, geopend in 2010 en duurzaam gebouwd. Burgemeester Middelberglaan 2

www.zoetermeer.nl, rubriek Sport&Vrije Tijd, Recreatie, Stadsboerderijen

gemeente
Zoetermeer

Dit boekje is verschenen ter gelegenheid van de Open Monumentendag 2010 met als landelijk thema 'De smaak van de 19de eeuw'.

Teksten:

J. van der Velde; J.W. Dreise; E.W. van den Burg (interview)

Redactie:

Ton Vermeulen, Ronald Grootveld, Botine Koopmans en Tilly Kester

Illustraties:

De afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer, tenzij anders vermeld; de fietsroutekaart is gemaakt door M. van Griensven.

Omslag: voor: deel van een tegeltableau in boerderij Wildrijck, Zegwaartseweg 49, achter: deel van een tegeltableau in de voormalige slagerij aan de Schinkelweg 77.

(foto's: A. Hoogland en T. Vermeulen)

Vormgeving en omslag:

Ron Tousain

Druk:

Drukkerij Van den Berg, Zwijndrecht

Uitgave:

Gemeente Zoetermeer, VTH / Bureau Monumentenzorg
en Historisch Genootschap Oud Soetermeer

© 2010 Historisch Genootschap Oud Soetermeer

Alles uit deze uitgave mag worden gekopieerd en/of openbaar gemaakt, mits met voorafgaande toestemming van de uitgevers en met bronvermelding.

www.oudsoetermeer.nl

Proeven van Zoetermeerse Zuivel / J. van der Velde m.m.v. J.W. Dreise en E.W. van den Burg –
Ill. – Zoetermeer: Historisch Genootschap Oud Soetermeer / Gemeente Zoetermeer, 2010. –
met lit. opgave.

